

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**БАШТИНА И ПРОНИЈА У СРПСКОМ
СРЕДЊОВЕКОВНОМ ПРАВУ**

(мастер рад)

Ментор:

Проф. др Александар Ђорђевић

Студент:

Никола Димић

М 046/21-О

Ниш, 2022. године

Садржај

I УВОД	1
II ОСНОВНИ ОБЛИЦИ ЗЕМЉИШНЕ СВОЈИНЕ	4
1. Право својине кроз историју	4
1.1 Римски појам права својине	4
1.2 Појам права својине у средњем веку	5
1.3. Право својине у средњевоковној Србији	7
1.4. Савремени појам права својине	12
III БАШТИНА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ	15
1. Појам и облици својине	18
2. Статусно право	19
2.1. Положај и повластице цркве	22
2.2. Положај и права властеле	23
2.4. Положај Влаха	32
IV ПРОНИЈА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ	33
1. Порекло установе проније	33
2. Разлика између баштине и проније	35
3. Специфичност проније и војни карактер	35
4. Наследно право	39
V СУДСКИ ПОСТУПАК	44
VI О ПИСАНИМ ДОКАЗИМА О БАШТИНИ И ПРОНИЈИ	47
VII ПОСРЕДУЈУЋЕ ВЛАСТИ	49
VIII ЗАКЉУЧАК	50
ЛИТЕРАТУРА	52

I УВОД

Српско средњовековно право обухвата период од прве половине VII до друге половине XV века нове ере. Средњовековно српско право је започело са народним веровањима и обичајима, па се почело развијати у форми писаног права захваљујући српским царевима, краљевима и архиепископима тог доба. Њиховим повељама и разним законцима су се почели развијати статусно, грађанско, кривично и процесно право. Видљив је и утицај Византијског права, чији је допринос био од великог значаја за српско средњовековно право.

Баштина је појам који је означавао право својине на земљи која се наслеђивала у средњовековној Србији. Реч баштина има значење очевине, очинског наслеђа. Осим значења земљишне својине, има и апстрактно значење, својине уопште.¹ Баштина се често јавља у повељама XIV и XV века, као и у одредбама Душановог законика.

Пре свега, баштине су сигурне, без обзира ко их поседује. Поседници баштина имали су слободу да с њима раде шта желе. Могли су их дати цркви, оставити себи или продати. Баштинска добра, земље, купљенице, виногради, давали су се у мираз.² Изузетак су отроци као баштинска својина феудалног господара.

Баштине су биле ослобођене свих работа и намета осим соћа и војне службе баштиника. Војном службом властелин је стицао право на неограничено, трајно власништво баштине. Она се одузимала само због невере.³ Душанов законик је ограничавао самовољу владара и његове породице. Нико није могао узети баштину силом, куповина или замена се могла вршити само уз пристанак власника.

Право наслеђа имали су сродници до осмог колена, али баштиник је могао свој посед да остави било коме. Баштиницима су називани племићи (властела), који су добијали или наслеђивали баштину. Између баштиника није постојала етничка или верска разлика. Баштину су могли поседовати и странци. Они су, били властелини

¹ Тарановски, Т. (2002). *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд: Лирика, стр. 603.

² Душанов законик члан 174; Београд: Сазвежђа. 2012.

³ Ђирковић, С., Михаљчић, Р. (1999). *Лексикон српског средњег века*. Београд, стр. 41.

или себри, имали *usus* (право коришћења), *fructus* (право убирања плодова) и *abusus* (право располагања ствари).⁴

Други тип феудалног поседа, у средњовековној Србији, била је пронија. Ова установа води порекло из Византије, настала је у доба владавине династије Комнина. Стојан Новаковић је увидео велику разлику између баштине и проније. Пронија је по Душановом законнику сасвим различита од баштине.

Дати некоме у пронију, уствари је значило дати му само на уживање, или уступити му над неком земљом, селима или жупом, извесна права работе, која је државни поглавар имао право тражити од људи на оној земљи на којој су насељени. Пронијар је имао само работу, и то у одређеној мери и ништа више. У Србији се пронија, такође, могла претварати у наследни посед, међутим, тиме она није губила своју специфичност и није се изједначавала са баштином.

Све до пропасти српске државе, пронија задржава војни карактер и остаје посед са правом уживања, али без права отуђивања. Као и у почетку, владар има право да је одузме пронијару и да је да неком другом, кога обавезује на исти начин.

На основу свега горенаведеног, можемо издвојити **предмет истраживања**. Установу баштине и установу проније у српском средњовековном праву. У ту сврху врши се само дефинисање баштине и проније, њиховог начина регулисања и одредби. С обзиром на чињеницу да се установа баштине као и установа проније у средњем веку могу сматрати правима наследства над земљишним поседом, рад анализира и право својине, њихов развој од почетка Римског царства, па све до правних аспеката данашњице.

Имајући у виду претходно речено, предмет истраживања биће и одредбе Душановог законика, којима се по први пут регулише право баштине и проније у средњовековној Србији, стога рад врши приказ статуса друштвених слојева у Србији тог времена и њихових права и обавеза које проистичу из тог Законика.

Како сазнавање и откривање историје, историјских догађаја и околности, може бити од значаја за садашњост и будућност, тако је и истраживање правних и државних

⁴ Мирковић, З. (2019). *Српска правна историја*. Београд: Универзитет у Београду, Правни факултет; стр. 49

института може бити од значаја за савремени развој права. **Циљ овог истраживања** је да прикаже, историјске околности и правна документа, као и одређене историјске догађаје, који су утицали на развој права својине, односно дефинисање права баштине и проније у средњем веку на простору тадашње Србије.

Препознавање правноисторијских процеса је важно за разумевање и успешније решавање савремених друштвених односа. Општа **хипотеза истраживања** односи се на начин дефинисања и правног регулисања установе баштине и установе проније у Србији током средњег века, док посебне хипотезе имају за циљ да пруже одговор на питање какав је то утицај имало на право и односе тог периода.

Подаци анализирани за потребе овог рада, прикупљени су путем препоручене, стручне литературе, књига, чланака у часописима из области спортских наука, чланака из зборника радова, интернета и интернетских извора, као што су електронски претраживачи Гоогле Академик и друге релевантне библиографске базе података као што су Кобсон и Ресearч Гате, правни акти, докторски, магистарски и дипломски радови и друге литературе која је могла пружити одговор на задати проблем рада. Кључне речи коришћене за електронску претрагу: Србија у средњем веку, правна историја Србије, средњевековна Србија, Пронијари и баштинници, установа баштине, установа проније, право баштине, право проније, право својине у средњем веку итд.

Приликом истраживања и писања рада биће коришћени историјско-правни, и догматско-нормативни **метод**, као и метод анализа садржаја. Историјско-правним методом требало би да се сазнају историјске прилике у Србији из тог периода, које су утицале на регулисање правних одредби из области баштине и проније, односно околности и државно-политичке ситуације које су условиле такав начин њиховог регулисања.

Догматско-нормативни метод послужиће за анализу правних прописа, пре свега закона, док ће се методом анализа садржаја обезбедити полазни подаци увидом и читањем докумената и већ постојеће литературе о предмету истраживања.

II ОСНОВНИ ОБЛИЦИ ЗЕМЉИШНЕ СВОЈИНЕ

1. Право својине кроз историју

1.1 Римски појам права својине

У домаћој романистичкој литератури се наводи да су Римљани дуго за означавање својинских односа користили присвојне заменице и да је први корак ка језичком (именичком) и апстрактном правном одређењу учињен тек доношењем Аграрног закона 111. године п.н.е., у време пољопривредне реформе покренуте од стране браће Тиберија и Гаја Граха. Сматра се да је тада први пут употребљена реч *dominus* за означавање власника - имаоца пољопривредног земљишта.⁵

Поједини аутори сматрају да је коришћење термина *dominium* започето на почетку принципата и да је тај термин означавао власт на ствари, а да је касније започета употреба речи *proprietas* као синоним. Према мишљењу неких других аутора, те две речи немају исто значење. *Dominium* означава власт, односно овлашћења која власник има у односу на ствар, а *proprietas* означава право, односно овлашћења које власник поводом ствари има у односу на друга лица. Први сегмент га овлашћује да нешто чини са својом ствари, а други да захтева од осталих да се уздрже од било каквих поступака у односу на ту ствар. Право својине је и у римском периоду морало да има обе компоненте.⁶

Због тога је држава морала да установи право својине као скуп овлашћења која се односе на *dominium proprium*. То право је омогућило титулару да своју ствар држи, користи и да њоме располаже, али и да из тога искључи сва друга лица уз помоћ државе.⁷ Тако одређено право својине је током времена обликовано, чему су значајно допринеле аграрне реформе. Оне су омогућиле деобу дела пољопривредног земљишта у јавној својини и његово претварање у колективну имовину генсова.

У литератури постоји мишљење да Римљани нису имали општи, јасно одређен појам права својине. „Римски правници нису дефинисали својину, што не значи да им

⁵ Станојевић, О. (1989). *Римско право*. Службени лист СФРЈ, Београд, стр. 172.

⁶ Милошевић, М. (2008). *Римско право*, Треће издање, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, стр., 260.

⁷ Robinson, J. W. (2013). *William of Ockham's Early Theory of Property Rights in Context*, Brill, Leiden – Boston, стр. 124.

је овај појам нејасан. Пре је обрнуто: сматрали су га сувише јасним да би осећали потребу за дефинисањем.”⁸ Средњевековни правни мислиоци и теолози су много векова касније на основу једне одредбе Јустинијанових Институција о личним службеностима дошли до закључка да се у римско доба под својином подразумевала претходно описана потпуна власт на ствари.⁹

Римско класично право својине је настало у вези са аграрним односима и у вези са њима је и трансформисано у појмовном, садржинском и суштинском смислу. Значајније промене су наступиле као последица социјалног раслојавања, укрупњавања поседа и формирања латифундија. Класично схватање је све више долазило у несклад са постепеном феудализацијом друштва и прерасподелом својинских овлашћења.

1.2 Појам права својине у средњем веку

На настанак и развој феудалног поретка највише утицаја имало је присвајање пољопривредног земљишта. Процес феудализације европског простора је започет у време кризе која је претходила пропасти Римског царства. Укрупњавање поседа и стварање латифундија је достигло такав ниво да власници више нису могли самостално да организују и да на одговарајући начин контролишу пољопривредну производњу, због чега је уведен специфичан систем својинских односа.¹⁰

Дошло је до издвајања својинских овлашћења и њиховог поверавања титуларима различитог ранга. У Византији је криза таквог система наступила током 6. века. На латифундијама је дошло до замирања пољопривредне производње, многе су биле напуштене и опустошене. До промена је дошло почетком 7. века, када је цар Ираклије спровео аграрну реформу, којом су напуштене латифундије издељене на већи број мањих поседа и додељене слободним сељацима који су имали обавезу да плаћају порез држави.¹¹ Међутим, током времена су пореска оптерећења постала превелика, због чега је држава почела да одузима земљишне поседе сељацима који су били презадужени и да их продаје велепоседницима. Све већи број сељака је долазио у положај зависних кметова.

⁸ Станојевић, О. (1989). нав. дело, стр. 178.

⁹ Исто.

¹⁰ Шаркић, С. (1999). *Опита историја државе и права*. Београд: Драганић, стр. 114.

¹¹ Исто, стр. 115.

Процес феудализације је завршен у 10. веку. Систем који је тада постојао у Византији се знатно разликовао од система у западној Европи, али је у 12. веку дошло до делимичног зближавања, када су уведене проније – пољопривредна земљишна добра насељена парицима која су припадници племства добијали доживотно за личне заслуге, уз обавезу служења војне службе. На тај начин су се стекла два стварноправна овлашћења: државе и пронијара, па би се својина над земљиштем у оквиру проније могла назвати подељеном.¹²

Подељена својина је постојала и у другим средњовековним државама, где је сматрано да суверену (владару), односно круни припада сво земљиште. Владар је имао тзв. највишу, директну, суштинску својину и он је суверено одлучивао о томе да ли ће и коме уз племићку титулу дати земљишни посед на управљање и коришћење. Такву привилегију су најчешће стицали они који су имали посебне заслуге у борбама или су у периодима мира учинили нешто што је било од посебног значаја. У почетној фази феудализма додела поседа је представљала награду за већ учињено и уједно залог за нека друга чињења у будућности.¹³ Корисник је имао утилитарну, корисничку својину, био је дужан да земљиште обрађује и да део приноса или прихода сваке године преда владару, да учествује у одбрани земље и сл.

У почетку је право на земљишни посед било непреносиво, а касније је постало наследно у складу са посебним правилима.¹⁴ Наследници су као и њихов претходник имали обавезе према владару, али то више није био однос који је заснован на заслугама, већ вазални (пословни) однос са прецизније одређеним правима и обавезама. Краљ је могао одузети наследни посед само у случају велеиздаје и других тешких огрешења од стране вазала. То значи да његова власт у погледу својинских односа није била неограничена.¹⁵ Као што је већ наведено, Владар је (формалноправно) био власник, а вазал корисник, што значи да ни један од њих није имао пуну власт на ствари.

У каснијим фазама феудализма својински односи су постајали све сложенији. Примарни корисници су делове земљишних поседа давали на управљање и коришћење племићима (вазалима) нижег ранга који су имали обавезу да организују обраду

¹² Исто.

¹³ Beatty, J. F., Samuelson, S. S., Abril, P. (2019). *Essentials of Business Law*. VI издање, Boston: Cengage, стр. 5.

¹⁴ Parisi, F. The fall and rise of functional property. In: Donatella Porrini, Giovanni Battista Ramello, (eds.) (2007). *Property Rights Dynamics – A law and economics perspective*, Routledge, London – New York, стр. 23.

¹⁵ Megarry, R., Wade, W., Harpum, C., Bridge, S., Dixon, M. J. (2012). *The Law of Real Property*, 8th edition, London: Sweet & Maxwell, стр. 22.

земљишта и да њима дају одговарајућу натуралну или другу накнаду, као и да испуњавају друге обавезе. Земљиште је дељено у две категорије. Прву је чинило оно којим је властелин непосредно управљао, а друго оно које је давано кметовима на обраду и коришћење. Поданици су користили земљиште уз мноштво материјалних и радних обавеза и служби, непосредно према најниже рангираном титулару својинских овлашћења, а у многим земљама и према цркви.

У вези са тим је у појединим земљама прављена разлика међу поданицима. У прву категорију која је била донекле привилегована су спадали они који су имали тзв. сељачку сесију, односно кућу са окућницом, а изузетно и друго земљиште у оквиру властелинског имања које им је дато на употребу. У другој категорији су били поданици коју су имали само кућу без земљишта, а трећу категорију, која је била најнижа, су чинили бескућници.¹⁶

Властелин је имао могућност да уз сагласност суда депоседује кмета (колону) уколико земљиште није обрађивао на адекватан начин (амотио колонарум) и тако га је могао учинити безземљашем и бескућником. Од поседовања пољопривредног земљишта зависио друштвени статус који је имао појединац и његова породица. Владар је био власник, али је овлашћења преносио на вазале, прво привремено без могућности преношења на наследнике, а касније временски неограничено уз могућност наслеђивања. Вазали су стицали овлашћење да користе земљиште и да тим овлашћењем располажу за случај смрти, али нису могли да преносе право својине, пошто га ни сами нису имали. Кметови су имали фактичку власт на земљишту и овлашћење да га обрађују и прибирају плодове, које им је дато од стране феудалног господара (владаревог вазала или чак од вазала владаревог вазала).

1.3. Право својине у средњевоковној Србији

Слободна баштина је припадала повлашћеном сталежу, а потчињена неповлашћеном. Њихова разлика није у томе да ли је једна од њих била ограничена и оптерећена, а друга не, већ у врсти терета и ограничења. Властеоска баштина је била оптерећена војном службом и плаћањем соћа, а ограничења су се односила на права

¹⁶ Мауровић, М. (1926). *Приватно право Трипартита*, стр. 66.

чланова породице и ближих сродника. Ову врсту баштине имала је властела, цркве и манастири. Црквена имања су често имала посебни назив „метох, метохија”.¹⁷

„Развитком феудалних односа нестаје слободног сељаштва, али понегде се још одржавају баштински поседи који нису припадали властели. Члан 174 Душановог законика предвиђа да земљани људи располажу својом баштином под условом да на њима има работника ономе господару чије буде село. Ова врста поседа тумачила се као потчињена баштина”.¹⁸

Код потчињене баштине терет су представљале работе и дажбине, а била је ограничена правима суседа и сеоске општине. Оваква баштина припадала је себрима, посебно меропсима, насељеницима слободних баштина. Потчињену насељеничку баштину имају и мајстори. Душанов законик потврђује ову врсту баштине себрима.

Постојала је могућност смањења као и повећања земље, а то је зависило од смањења и повећања броја работника на једној баштини. Посебно треба споменути поповске баштине. Поповска баштина је била потчињена све до појаве Душановог законика када постаје слободна и тек је Законик ослободио попове-баштинике терета и работа у корист господара земље.¹⁹

Баштина је као приватно правна својина уживала неприкосновеност. Та неприкосновеност признаје се у манастирским хрисовуљама и санкционише претњом проклетства и глобом. Душановим закоником се штити неприкосновеност црквених баштина. Имамо пример да је краљ, Стефан Дечански, свечано изјавио да се није огрешио о неприкосновеност црквених баштина. Душановим закоником била је призната неприкосновеност баштина и властели.

Што се тиче потчињених баштина, ту се законски оне не могу сматрати неприкосновенима. Чак није било забрањено господарима земље да своје насељенике протерају. Само се у једном случају забрањује протеривање насељеника са земље и то је уређено Душановим закоником, и то ако би то учинили управници манастирских

¹⁷ Тарановски, Т. (2002). нав. дело, стр. 599.

¹⁸ Ћирковић, С. Михаљчић, Р. (1999). нав. дело, стр. 42.

¹⁹ Тарановски, Т. (2002). нав. дело, стр. 600.

имања.²⁰ Иако су баштине биле приватна својина, њима су располагали владоци, на име су их поклањали црквама и манастирима заједно са њиховим сопственицима.

Колективна својина постоји у средњовековном српском праву у облику сувласништва у задрузи. Посебно питање је питање мерапаха, као правних субјеката потчињене баштине.

Душановим закоником је то питање уређено и то чланом 67. У првом делу овог члана говори се о систему плаћања. Сваку плату, која дође на село, плаћају сви насељеници заједно, тзв. репарациони систем. Други део овог члана одређује да се држање земље од стране насељеника поставља у зависности од тога како они плату плаћају и раду рабају. Овај члан Законика створио је могућност за постанак колективне земљишне својине села.

Право својине обухвата: право државине, право уживања, право располагања. У средњовековним српским правним споменицима за државину не постоји никакав термин који би означавао државину. Државина се изражава глаголом држати или имати. Примере за то налазимо у хрисовуљама и повељама из средњег века. Са истим значењем налази се глагол држати и у Душановом закоником, и по питању слободне, и по питању потчињене баштине.

Уживање својине састоји се у употреби и искоришћавању ствари на основу увиђавности сопственика. Слобода уживања има извесне границе. Средњовековни правни споменици не пружају информације како се одређивало уживање својине. Експлоатација већег дела земље вршила се настањивањем насељеника којима се уступала својина уживања на земљи.

Настањивање насељеника спадало је у слободу уживања господара земље. Такво схватање налазимо у другој Аранђеловој хрисовуљи. У истој хрисовуљи стоји да је земљопоседнику осим уживања плодова земље, припадало и право на подизање и експлоатацију предузећа која су везана за пољопривреду.

Право уживања својине било је подложно ограничењима која су долазила од стране тзв. регалија. Ту се подразумева право владоца на обављање неких рентабилних привредних послова и на узимање неких нарочитих доходака.

²⁰ Тарановски, Т. (2002). нав. дело, стр. 601.

Најзначајнија је била рудна регалија која се базирала на врховној својини владоца на земљу, а одатле и право на простор испод земље и на плодове тог простора-руду. Законско признање права слободног располагања својином прописано је Душановим закоником. Потпуно право располагања слободним баштинама гарантује се власти. Сви уобичајени облици располагања баштином допуштају се и насељеницима у погледу њихове потчињене баштине.

Владаоци су црквама и манастирима давали свечану и званичну потврду неприкосновености новоприбављених баштинских права. Те потврде владоца служиле су убаштињењу поклоњеног имања. Другу коатегорију владачевих потврда чине даровна акта. Владачевом потврдом се извршава убаштињење поклоњеног имања и поклон се обезбеђује од оспоравања и опозивања. Иако је располагање баштином било слободно, ипак је било подложно ограничењима. То се углавном односи на потчињену баштину. Начини прибављања својине су: ратни плен, налазак, заузимање, прираштај и одржај.

Члан 132 Душановог законика сведочи да је ратни плен био начин прибављања својине. Он предвиђа продају плена као законити и пуноважни посао. Како се долазило до законитог ратног плена, нема тачних података, али Душанов законик такође прописује да је забрањено присвајање нађене ствари у време похода, тј. у ратно време.

О нађеној ствари постоји посебна одредба у Душановом законнику. Ова одредба се састоји од три дела: први део говори шта се не сме чинити с нађеном ствари; налазач не сме нађену ствар задржати код себе докле год је власник ствари не препозна; други део одређује казну за противправно задржавање нађене ствари; трећи део прописује да у време рата свака нађена ствар у иностранству буде пријављена војним властима.²¹

Када је у питању непокретно имање, за њега је важило заузимање или окупација као начин прибављања својине. Заузимање земље у старо време вршило се крчењем шума на местима која нису ни од кога била заузета. У средњовековним споменицима нема глагола крчити ни именице крчевина, него се јављају глаголи требити, растребити, растежити, што значи крчити и именица лаз са значењем крчевине. Када се лаз спомиње са неким властитим именом, то указује на лице које је шуму искрчило и коме крчевина припада.

²¹ Тарановски, Т. (2002). нав. дело, стр. 622.

Унутар властелинства прибављање потчињене својине заузимањем могло се вршити на земљама које нису биле издате насељеницима нити су се обрађивале од стране господара. То заузимање је било слободно само за насељеника из истог властелинства.

Слободног простора за крчење и заузимање било је на планинама које су служиле за испашу и није било земљорадње. Тиме се право својине проширило на планине. Пошто су планине дошле у приватну својину земљорадника, више није било могуће њихово слободно уживање од стране номадских сточара. Такође није било могуће слободно заузимање планине ради земљорадње.

Планине су могле бити владаочеве, црквене или властeosке. Душановим закоником је прописано да више не постоји ничија планина, па је свако заузимање планина, свако крчење у планинама забрањено. У једном делу Законика наводи се да ипак постоји ничија планина. Под тим се подразумева „брдо пусто међу жупама“ јер оно нема господара. Терет и одговорност за стражарење путева на њему пребацује се на околна села и њиховог господара. Посебно је Душановим закоником уређено питање Саса. Њима је било забрањено да прибављају својину на земљи коју су окрчили ради професионалних рударских потреба, а што су чинили. Што се тиче узурпације коју су извршили пре него што је Законик издат, то је Законик признао.

Што се тиче прибављања својине прираштајем, у средњовековним српским правним споменицима спомиње се поводом плодова земље који припадају господару земље чак и онда када је на његовој земљи неко други сејао и садио који се претходно није договорио о томе са сопствеником земљишта.

Пре свега, до престанка својине долазило је отуђивањем по жељи сопственика. Осим овог облика престанка својине, постојали су и други.

Својина је престајала када је имање, стицајем околности, постало запуштено. Својина није престајала због намерног напуштања од стране сопственика него због објективне запуштености изазване стицајем околности неповољног времена, нарочито „размирја”. Залуштено имање се признавало за ничије и у наведеним случајевима заузимао га је владалац.

Својина је могла престати и због узурпације. То се дешавало са црквеним имањима која је некада насилно заузимала властела. Узурпација се вршила полако,

постепеним потчињавањем туђих насељеника који су са собом доносили и своје потчињене баштинике над којима је узурпатор прибављао слободну својину. Тако су се могли присвојити туђи људи, а преко њих и туђе земље. Црква је тај процес сматрала опасним по неприкосновеност својине. Црква је настојала да се у Законик унесе одредба којом се забрањује присвајање црквених мерапаха. Закоником је то делимично регулисано, тако што је забрањено да се црквени људи терају на работе ван црквеног властелинства, али питање престанка својине због узурпације није у потпуности решено. Престанак својине био је могућ и због конфискације.

Потчињена својина је престајала и када није било „работника на насељеничком ждребу”. То се могло десити када у насељеничкој кући није било мушкараца или када би меропашка баштина путем отуђивања дошла у посед припадника повлашћеног сталежа који су били неспособни за рад. Престанак својине је такође могао настати због експропријације.

1.4. Савремени појам права својине

Тешко је одредити појам права својине, а да се не узму у обзир историјска компонента као и карактер производње у одређеним друштвима. „Форме својине и права својине условљене су карактером производње дате друштвене формације. Закони који регулишу својину изражавају вољу владајуће класе условљену карактером производње која одређује садржај института права својине, а самим тим и субјективног права својине у конкретним односима својине. Отуда право својине има различит садржај у различитим друштвеним формацијама у зависности од начина производње“.²²

Оригиналну дефиницију права својине изградио је Кристијан Вулф (1679-1754) који описујући шта власник са својом ствари може да чини одступа од уобичајене формуле да власник према ствари може да се понаша према свом нахођењу, па чак и да је уништи, наводи следеће: „Пошто је власнику допуштено да са својом ствари ради шта му се допадне, то се не дешава са самом ствари или са њеном супстанцијом, већ са

²² Генкин, Д. М. (1961). *Право собственности в СССР*. Москва, стр. 30.

употребом и плодовима, тако да својина у себи садржи три права: а) на саму ствар, б) на њену употребу и в) на плодове са којима може поступати по свом нахођењу“.²³

Англоамеричка правно-теоријска мисао право својине посматра као више конкретних права у ужем смислу, као овлашћења, слободе и повластице, а не као једно свеобухватно право апсолутног уживања и овлашћење располагања подложно ограничењима која намећу закон и поједина права призната другима.

Право својине представља доминантно субјективно грађанско право које његовом титулару пружа могућност да ствар држи, да је користи и њоме располаже. Дефинисање права својине навођењем овлашћења које га чине као апсолутно и неограничено право без изузетака тешко је замислити. Ограничења у општем интересу као и она у односу на другог власника присутна су у свим друштвима, и историјским периодима, а једина разлика је само у њиховом обиму. чак су и либералистичка схватања својине, по узору на римско право, коју карактерише наглашени индивидуалистички концепт права својине предвиђала ограничења у општем друштвеном интересу, у корист државе, при чему је држава требала да буде не само гарант него и „чувар“ несметаног вршења права својине. Границе у вршењу права својине померају се у корист друштва, али се при томе не негира својина као једно од права човека као један од постулата идеологије буржоаског друштва.²⁴

Према Закону о основама својинско-правних односа: „Власник има право да своју ствар држи, да је користи и да њоме располаже у границама одређеним законом. Свако је дужан да се уздржава од повреде права својине другог лица.“²⁵ Из дефиниције Закона може се закључити да се садржај права својине састоји из две компоненте: а) позитивне, која се односи на објект права својине, а подразумева право власника да своју ствар држи, користи и њоме располаже, и б) негативне, која се односи на сва трећа лица, а састоји се у обавези свих лица да се уздржавају од радњи којима се повређује нечије право својине.

У нашој правној теорији право својине се мање више једнако дефинише. Према Станковићу (1993): „Право својине је најшире у границама закона, право држања,

²³ Стојановић, Д. (1991). *Стварно право*. Београд, стр. 55.

²⁴ Попов, Д. (2005). Појам права својине. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2005, 129-144.

²⁵ *Закон о основама својинско-правних односа*, Службени лист СРЈ, бр. 29/1996. члан 3.

коришћења и располагања једном ствари, које се може истицати према свим трећим лицима“.²⁶

Према Стојановићу (1991): „Право својине се састоји из овлашћења њеног титулара да држи, користи и располаже стварима које му припадају. Садржај тих овлашћења непосредно је одређен законом, у зависности од врсте и форме права својине. Титулар права својине користи своја овлашћења самостално и независно од права других лица на тој ствари“.²⁷

„Право својине је најшира правна власт држања, коришћења и располагања са ствари која делује према свима. Као субјективно право својина свом титулару омогућује непосредну и директну правну власт на ствари. Два односа чине право својине: један правни који настаје између власника и свих трећих лица која су дужна да се уздржавају од повреде својинских овлашћења, други фактички, који настаје између власника и ствари и који материјализује правни однос. Право својине претпоставља материјални однос (државину ствари) али он није услов за њено постојање. Право својине је апсолутно, искључиво и трајно право“.²⁸

²⁶ Станковић, О., Орлић, М. (1993). *Стварно право*. Београд, стр. 85.

²⁷ Стојановић, Д. (1991). нав. дело, стр. 52.

²⁸ Ковачевић Куштримовић, Р., Лазић, М. (2004). *Стварно право*. Ниш: Правни факултет, стр. 71.

III БАШТИНА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ

Оно у чему се истраживачи слажу јесте да се под изразом баштина начелно подразумевало отуђиво (нарочито с акцентом на наследивост) право на земљи²⁹, нешто најближе данашњем појму својине што је постојало у средњовековном праву.³⁰

Баштина, (еаштина, бацјина, од речи бацја – отац) – очевина, очинско наслеђе. Појам баштине се јавља у многобројним повељама, а два члана Душановог законика су посвећена истом.³¹ Пре свега, баштине су сигурне, без обзира ко их поседује. Између поседника се не прави етничка или верска разлика. Баштине су поседовали и странци. Сигурност и неприкосновеност баштина, изричито се наглашава у свечаном 40. члану Законика.

Баштине су биле ослобођене свих работа и намета, осим соћа и војне службе баштиника, по члану 42. Законика. Војном службом властелин је стицао право на неограничено и трајно власништво баштине. Она се одузимала само због невере. Баштине су се давале и потврђивале, не само тренутном власнику, већ и његовим потомцима.

Развитком феудалних односа нестаје слободно сељаштво, али се негде још одржавају баштински поседи који нису припадали властели. Највеће ограничење својинских права, било је у обавези баштиника да оно што има непрекидно одржава у раду. Баштиник је био поседник или наследник баштине. Он је имао неограничена права, уколико испуњава обавезе према врховном господару.³²

Баштинске цркве се спомињу у Душановом законнику, као цркве које припадају властелину. Баштиник је могао да постави свог калуђера, као и да обавести епископа у чијој је он епархији, да би добио благослов епископа да том црквом управља у духовним стварима. Ако господар не би хранио попа, по закону, поп је могао да се пожали архијереју, који би након тога подсетио господара на његову обавезу. Ако се и

²⁹ Тарановски, Т. (1996). *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд, стр. 608.

³⁰ Израз баштина је у српском праву коришћен да означи својину на непокретностима чак и у терминологији Српског грађанског законика. Тако, његов параграф 212, став 2. одређује: "Ово право сопствености на непокретна добра, назива се право баштинско, или једном речју баштина." Наведено према Петковић. Д. И. (1939). *Грађански законик за Краљевину Србију, објашњен одлукама Касационог суда у Београду*, Београд, стр. 118.

³¹ Ђирковић, С., Михаљчић, Р. (1999). нав. дело, стр. 41.

³² Н. Радојчић, Законик чл. 31, 45, 65

након тога господар оглуши о наредбу, поп је био слободан да оде.³³ Баштићи су били власници наследних непокретних добара, који се обично називају баштиници.

Пре свега, најчешће значење баштине подразумева право на непокретности са најширим могућим (у оквиру постојећег правног поретка) овлашћењима уживања и располагања. Ако се погледа етимологија речи, то јест њено порекло од башта – отац, јасно је да она означава очевину, наследство – и то пре свега наслеђено земљиште, али и уопште оно које ће се наследити, које треба да остане у породици.³⁴

У Бањској хрисовуљи се види наследни карактер баштине; чињеница да се сам израз баштина не користи у свакој одредби којом се она додељује сведочи о томе да он није доживљаван као неизоставни правно-технички термин, већ да је било прихватљиво изразити исту суштину и на друге начине.³⁵

У Милутиновој повељи Ловретићима наведено је не само да је баштина већ била у породици, те се потврђује наследницима, већ чак и како је експлицитно записана као наследно добро – титулару, његовим синовима (очигледно већ одраслим и у зрелој доби, чим је један имао архиепископско достојанство), а затим и њиховим (можда постојећим, а можда будућим, још нерођеним) синовима и унуцима.³⁶

У Дечанској хрисовуљи постоји релевантна одредба у вези са планинама изнад Дечана које је краљ приложио манастиру, која наводи да на дотичним планинама нема приватних баштина, већ да је одувек припадала само краљу и манастиру, којим се под претњом казне спречава било какво изношење претензија ка поменутој територији. Овде се види да се термином баштина означавају не само поседе приватних лица, већ и земља која је припадала владару.³⁷

Душанов законик у свом члану 40, већ поменутом у контексту правне природе повеља, говори о основним карактеристикама баштине – тачније, о овлашћењима баштиника. Чини се да је смисао овог члана управо у томе да баштиници могу слободно располагати својим баштинама на било који начин, а не само на оне који су у

³³ Н. Радојчић, Законик 48, 51-52, 55

³⁴ Даничић, Ђ. (1863). *Рјечник из књижевних старина српских, дио први: АК*, Београд, стр. 30-31.

³⁵ Мошин, Б., Ђирковић С., Синдик, Д. (2011). *Зборник средњовековних ћириличних повеља и писам Србије, Босне и Дубровника*. Књига I, Београд: Историјски институт, стр. 464.

³⁶ Исто, стр. 452.

³⁷ Новаковић, С. (1912). *Законски споменици српских држава средњег века*. Београд: Српска књижевна академија, стр. 647.

норми набројани. Соловјев, међутим, сматра да је овај члан новитет који је проширио овлашћења баштиника и дозволио им да располажу својом баштином у корист цркви и манастира, што раније, по његовом мишљењу, није било дозвољено, јер би тиме владар губио соће и војну обавезу који су му се са те баштине дуговали.³⁸

Осим тога, Соловјев сматра да су сва три у члану набројана располагања усмерена према црквама, па тако тврди: "Баштиник има право да својину не само остави у наследство (...), него може и да подложи под цркву, тј. да за живота створи баштински манастир чији ће бити китор; може и да завешта своју баштину цркви ("за душу"), може и да прода коме хоће, тј. и манастиру."³⁹

Располагање баштином од стране зависних сељака је било ограничено обавезом да за феудалца, господара села, и код новог баштиника буде обезбеђен потребан број радника, што је била сасвим разумна последица постојања радне ренте.⁴⁰ Међутим, ако је тај услов био испуњен, сељак је могао отуђивати своју баштину на све теретне и бестеретне начине, исто као и властелин.⁴¹

У виду свега наведеног, може се закључити да је основна природа баштине у њеном најчешћем значењу, као и овлашћења располагања њоме и однос баштине и проније у Законику регулисана на исти начин који постоји у правном корпусу повеља. Јасно је, наравно, да је баштина класичан пример института обичајног права, али она је добила своју кристализацију кроз повеље, а коначно утврђивање у одредбама Душановог законика.

Насилно одузимање баштине је било забрањено, а исти принцип примењивао се и на замену, то јест да је друга страна слободног располагања баштином од стране њеног титулара била управо забрана насилног утицања на то располагање од стране владара – што је и јасно формулисано у Душановом законику.

Други смисао, нешто ужи од првог, представља баштину као не само наследиву и уопште отуђиву својину непокретности, већ одређену управо по начину на који је стечена. Пре свега, то може бити наслеђена својина на земљи. У овом случају

³⁸ Соловојев, А. В. (1980). *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд, стр. 206.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 618.

⁴¹ Исто, стр. 621.

етимологија речи добија још већи изражај, јер није у питању само земља коју отац може оставити својој деци у наслеђе, већ која је заиста на тај начин и стечена. Осим наслеђивања, баштином у ужем смислу се такође морало сматрати земљиште добијено директно од владара у баштину. Може се претпоставити да су та два начина сматрана редовним током правне судбине баштине, док је до других начина прибављања долазило тек уколико је баштиник одлучио да искористи своје право располагања и отуђи баштину.⁴²

Коначно, може се навести и треће, најшире, значење овог појма, у којем он означава потпуну, отуђиву власт на било којој врсти ствари, а не само на непокретностима. Ово значење је недвосмислено присутно у члановима 44 и 46 Душановог законика, који говоре о отроцима. Први се бави управо правом властеле на њима, док други говори о баштинским црквама.⁴³

1. Појам и облици својине

Средњовековна својина није идентична ни са римском, ни са својином новог века. Њен специфични карактер се највише манифестује у земљишној својини. Она је сачињавала темељ за целокупну зграду друштвеног и политичког уређења у средњем веку. Својина се делила на врховну (*dominium eminentis*), директну (*dominium directum*) и на својину уживања (*dominium utile*) и јерархијски распоред друштва. Земљишна својина се манифестовала у два основна облика и то као слободна баштина и као потчињена баштина.

Слободна баштина није била оптерећена ни данцима, ни работама. Слободну баштину су имали властела, цркве, манастири. За разлику од ње, потчињена баштина јесте била оптерећена данцима, а посебно работама у корист господара земље, односно њеног директног сопственика. Потчињену баштину су у својству својине уживања имали себри, напосе меропси и парици, насељеници на земљама слободних баштина.

⁴² Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 38.

⁴³ Исто, стр. 39-40.

Пошто у унутрашњости у Србији није било грађанства у правом и правном смислу те речи, него „себара у граду“, и ти су настањени у градовима себри имали само потчињену баштину.

Засебна прича су поповске баштине. На њих наилазимо у манастирским хрисовуљама, како пре Законика, тако и за време Законика. У историји државног права, били су сви сеоски попови, не изузимајући ни попове-баштинике, полдожни работама у корист манастира, као господара земље.

Тек је Душанов законик ослободио попове-баштинике ослободио работа и терета у корист господара земље. Поповска баштина била је потчињена, а тек је по Законнику постала слободна. То одмах није ушло у праксу јер се у Аранђеловској хрисовуљи одржало оптерећивање поповских баштина по старом закону у Студеници.

Баштина, као приватноправна својина, уживала је неприкосновеност, која је била призната у свим манастирским хрисовуљама и санкционисана претњом проклетства. Само се у једном случају забрањује протеривање насељеника са земље, па тако чл. 32. Душановог законика инкриминише управницима црквених имања као нарочито кривично дело, ако буду својим самовлашћем разагнали људе из црквених села и са црквених земаља. Ту су узети у обзир интереси цркве, да не би њена имања изгубила вредност, што значи да је црква била заинтересована да задржи меропхе. Баш то је њима стварало фактичку гаранцију да не буду протерани са земље.

Иако су баштине биле приватна својина, ипак су њима располагали владоци, на име су их поклањали црквама и манастирима заједно са њиховим сопственицима. Баштина, која обично означава земљишну својину, при томе једно конкретно непокретно имање, има и апстрактни значај.

Баштина која, обично, означава земљишну својину, при томе једно конкретно непокретно имање, има и апстрактни значај, те онда означава својину уопште.

2. Статусно право

У Србији је већ крајем 12. века живело више друштвених слојева, чији правни положај (статус) није био једнак. То су били: повлашћени сталеж – властела, себри, градско становништво и странци.

Властели су припадали људи са повлашћеним сталежом, а назив потиче од речи власт. Унутар ње су постојале додатне поделе:

- 1) Световна и црквена властела – основна разлика међу њима се огледала у њиховим обавезама према владоцу. Световна властела је имала две основне обавезе, а то су служење војске и плаћање соћа. Црква је била ослобођена тих обавеза;
- 2) Велика властела, мала властела и властеличићи – Пошто у средњовековној Србији није постојао систем ткзв. вазалних лествица, односно правило да нижа властела зависи од више, није потупно јасно у чему се конкретно огледа разлика између велике и мале властеле и властеличића. Може се претпоставити да је велика властела била економски и политички моћнија. У правном погледу постоји јасна разлика и то у начину како се позивају на суд и како тече само суђење. Велики властелин се позивао на суд књигом судијином, што значи да је било потребно образложење зашто се позива на суд. Сви остали су позивани на суд печатом, што значи да су морали да се одазову чим виде сам позив, односно печат. Приликом суђења, великој властели су порота били искључиво припадници велике властеле, а нижим сталежима њима равни (средњовековно правило је било да раван равном суди);
- 3) Властела баштиници и пронијари – ова подела је изведена према садржини права својине на земљи. Властела баштиници су имали пуно и неограничено право својине на својој баштини. Могли су сасвим слободно да располажу својим поседом, да га продају, поклоне или на било који други начин отуђе.

Пронијар је, на свом имању имао само право државине и уживања, с тим што је пронију могао оставити у наслеђе, ако обезбеди да наследник преузме и вршење војне службе, из разлога што је држање проније увек било условљено војном службом.

Себри су били сеоско становништво Србије, ту су спадали: меропси, власи, занатлије, сокалници, отроци и део сеоских попова. Меропси је најчешћи назив за зависне земљораднике, мада се у изворима срећу и други називи као што су парици, земаљски људи, земљани, Србљи или једноставно речено људи.

Меропах је располагао земљом, али његово својинско право је била зависна или оптерећена баштина. Што значи да је меропах користио земљу уз одређене обавезе, које је имао према свом феудалном господару.

Пре доношења Душановог законика, те обавезе су се разликовале, али чланом 68. Душановог законика оне су уједначене. По њему, меропси су дужни да раде два дана у недељи за свог господара, поред тога да један дан у години косе сено, као и да један дан обрађује виноград, што је на годишњем нивоу било 106 дана. Ако би господар узео меропаху више производа него што је било Закоником прописано, меропах је могао да га тужи.

Према владару, меропах је имао следеће обавезе: да плаћа соће, да даје пратњу, смештај и храну владоцу и његовој пратњи, као и страним посланицима, када пролазе преко његовог имања, затим да учествује у обнављању порушених кула и градова, да стражари у градовима, да ратује са својим властелином. Меропси су били везани за земљу, што прописује још Хиландарска повеља.⁴⁴

Власи су били зависни сточари, некадашње романско становништво. Њихова основна обавеза се називала травнина, односно накнада за коришћење властелинских пасишта.

Сеоске занатлије су били сељаци, чије су обавезе биле нешто мање, јер су се поред земљорадње бавили и занатима. Блиски занатлијама били су и сокалници, вероватно меропси који су обављали и неке сложеније послове, па су због тога уживали неке олакшице.

Отроци су категорија становништва слична робовима. Они су били лична и наследна својина својих господара, њихов господар их је могао продати или на други начин отуђити. Међутим, члан 21 Душановог законика, строго забрањује продају отрока православне вере, а по члану 44, господар није смео да да отрока у мираз.

Сеоски попови се разликују у три врсте, а то су: попови баштиници, они су имали своју баштину и нису спадали у сталеж себара; попови који су добијали од свог господара три њиве; и попови који су добијали више од три њиве. Због тог вишка, морали су да дају дажбине и обављају додатне работе, те су спадали у себре.

⁴⁴ Шаркић, С. (2013). *Историја државе и права Србије*. Нови Сад: Правни факултет, стр. 16, 17.

Градско становништво, није представљало трећи аутономан сталеж, у Србији, као што је био случај у западноевропским земљама. Извесну аутономију су имали становници приморских и рударских градова, али је и она била доста ограничена.

Странци су се, у Србији, углавном бавили трговином и рударством. Трговину су контролисали Дубровчани. Рудари су били немачког порекла (Саси).⁴⁵

2.1. Положај и повластице цркве

Најповлашћенији слој у средњовековној Србији је свакако био црквени – мислећи при том не искључиво на само свештенство, већ пре свега на цркве и манастире као привилегована правна лица, крупне феудалце и земљопоседнике.⁴⁶ Пре свега, они су били ослобођени главне обавезе која је погађала властелу - војне обавезе. Услед тога, њихова баштина је била још сигурнија и стабилнија од властeosке – јер није била само номинално (без испуњења додатних услова) неприкосновена, већ заиста ни на који начин није могла бити одузета, будући да цркве и манастири нису могли учинити кривично дело невере, за које се претило одузимањем баштине.⁴⁷

Осим овога, цркве и манастири су били слободни и од плаћања соћа, као и многих других давања и работа у корист владара и државе, док државни органи нису имали управну власт на црквеним властелинствима. Ове повластице су појединачно додељиване повељама многобројним црквама и манастирима још од почетка српске државе, тако да је тешко замислити да се оне по први пут уводе Душановим закоником. Тарановски наводи да је економски имунитет цркве био заснован на старозаветном Божанственом закону о црквеном имунитету, преузиманом као опште правило од стране свих хришћанских држава.⁴⁸

Душанов законик садржи неколико чланова који се баве црквеним повластицама. Први је члан 23, који одређује да цркве немају обавезу поноса, осим када цар лично путује негде.⁴⁹ Други, члан 26, подразумева да овим обавезама не би ни биле подвргнуте саме цркве и манастири, односно свештенство, већ зависни људи –

⁴⁵ Исто, стр. 18

⁴⁶ Јиричек, К. (1923). *Историја Срба, трећа свеска – Културна историја: I део*. Београд, стр. 75.

⁴⁷ Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 130-131.

⁴⁸ Исто, стр. 131.

⁴⁹ Новаковић, С. (1898). *Законик Стефана Душана цара српског: 1349. и 1345*. Београд: Државна штампарија, стр. 25.

претежно меропси –на њиховим поседима. Наравно, то су ипак биле велике повластице за саме цркве, будући да су им омогућавале да своје људе, ослобођене од обавеза према цару и држави, оптерете само у своју корист, на оне начине који њима одговарају, тако располажући пуним опсегом могућности становништва на својим поседима.⁵⁰

Још два члана одређују привилегије цркви и манастира преко положаја њиховог зависног становништва. Први, члан 33, одређује судски имунитет и надлежност одређених духовних лица за суђење зависном становништву.⁵¹ Следећи, члан 34, забрањује подвргавање тог становништва работама ван поседа цркве. Новаковић је изнео мишљење да су се цркве, заправо, налазиле под влашћу само цара и патријарха, док се логотет – као шеф цареве канцеларије –појављивао само у својству његовог заступника, "на случај да би цар био спречен".⁵²

2.2. Положај и права властеле

2.2.1. Властела и властеличићи

Сам назив "властела" никако није новитет Душановог законика, већ потпуно устаљени термин за највиши сталеж у српској држави. Властела се делила на велику, малу и властеличиће. Она је, управо захваљујући Душановом законнику, у науци већ одавно широко прихваћена да би се могао стећи утисак да је и сама подела, као и сам назив "властела", била редовна ствар у току читавог постојања средњовековне српске државе.

Подела на велику и малу властелу заиста јесте утемељена у ранијем праву. Први пут се појављује у повељи Стефана Уроша манастиру Светог Петра и Павла на Лиму (издатој између 1254. и 1264. године), где се наводи како краљ долази са архиепископом Арсенијем, епископима, игуманима и са властелом великих и малих краљевства.⁵³

Једна од малобројних у Законнику утврђених повластица велике властеле, која се односила на њихов положај у судском поступку, јесте начин њиховог позивања на суд.

⁵⁰ Исто, стр. 27.

⁵¹ Исто, стр. 31-32.

⁵² Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 161.

⁵³ Новаковић, С. (1912). нав. дело, стр. 594.

Овде је дотични слој био нарочито привилегован у односу на остале. Ово се огледа у члану 62, Законика, који наводи да се властела не позива према судској књизи.⁵⁴

Тарановски је тумачио ову одредбу тако да се великој властели – очито – давао позив у писаном облику, док су се сви остали „позивали на суд само са печатом судијиним, који је позивач доносио и показивао позиваном за доказ, да је дошао званично по судијином налогу, а позив је вршио усмено“.⁵⁵

По Шаркићевом мишљењу, пак, „великом властелину се морало образложити зашто је позван на суд (књига судијина), док сви остали морају да се одазову чим виде царски печат (позив на суд)“.⁵⁶ Дакле, он је имплицирао да овде није било никаквог усменог образложења, те да је нижи властелин или себар морао само видевши печат доћи на суд, да би тек тамо сазнао какав је поступак против њега покренут.

Тарановски је навео да је поменути начин позивања био „само почасна повластица па ништа више“⁵⁷, помоћу које се, као и уз помоћ засебног састављања пороте⁵⁸, велика властела законски истицала као „почасни горњи слој у јединственом властеоском сталежу“.⁵⁹

Управо црквени великодостојници су редовно имали велики број привилегија формалног карактера, које су пре свега наглашавале поштовање према њиховом положају. Није чудо да се на исти, или барем сличан, начин хтела изразити почасна предност велике властеле у односу на друге припаднике повлашћеног сталежа. Осим тога, јасно је да за је црквене великодостојнике још сигурније него за врх световног сталежа важила претпоставка писмености. Када се прихвати да је у Законику преузета из старијег правила које је важило за високо свештенство, ова привилегија се може посматрати и са друге стране, више као могућност, а мање као искључива повластица.

Наиме, јасно је да је постојање писаног позива, који се могао сачувати, било у интересу поступка; али већина становништва је изгледно била неписмена, те би им било бесмислено упутити овакав позив. На тај начин, иако велика властела сигурно јесте била привилегована тиме што се позив писао нарочито за њих и што нису

⁵⁴ Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 51.

⁵⁵ Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 37.

⁵⁶ Шаркић, С. (2010). Правни положај властеле у средњовековној Србији. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2010, 7-27, стр. 20.

⁵⁷ Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 38.

⁵⁸ Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 119.

⁵⁹ Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 38.

зависили од усменог излагања пристава, истовремено је и сама могућност да се њима упуту писани позив заправо представљала бенефицију за процесне органе.⁶⁰

Нешто другачија ситуација је са властеличићима. И они се први пут помињу прилично рано – заправо, отприлике у исто време кад и подела на велику и малу властелу – у повељи коју је Стефан Драгутин издао Дубровчанима између 1277. и 1281. године, мада се дуго мислило да је то учинио Стефан Првовенчани око 1220. године. Међутим, после ове повеље њиховог помена нема све до самог Душановог законика и њему савремене оснивачке хрисовуље манастиру Светих Арханђела код Призрена⁶¹; од онда се поново појављују и у другим документима.

Израз "властеличић" у Душановом законнику се конзистентно употребљава. Из контекста у којем се израз "властеличићи" појављује у Душановом законнику је више него очигледно да он не означава никакве трговце којима се тим приближавањем властели чини комплимент, већ најнижи слој властеоског сталежа.

Назив који се за нижу категорију племства користио пре доношења Законика био је војници. Још горе поменута тројна подела из Жичке повеље разликује властелу (велику и малу), војнике и убоге, односно себре.⁶² Благојевић сматра да су се под војницима сматрали сви који су учествовали у ратним походима, осим особа већ обухваћених појмом властеле, па ту убраја и сиромашнију властелу, и ратнике који нису били племенитог порекла.⁶³ Ипак општеприхваћено схватање у науци је да су војници у овом контексту исти онај слој који ће се касније звати властеличићима.

Ово становиште је изнео још Јиречек не изражавајући никакву сумњу у то да је посреди старији и једноставнији назив за властеличиће, сводећи све на једноставно објашњење да ратници представљају ниже племство.⁶⁴

Тарановски, показује да војници, слично као и властела, предвиђену натуралну глобу плаћају у коњима, само дајући два коња уместо шест, што их убраја у богатији

⁶⁰ Грујић, Т. (2012). *Одабране процесне одредбе Душановог законика*. мастер рад. Београд: Правни факултет, стр. 13.

⁶¹ Новаковић, С. (1912). нав. дело, стр. 685.

⁶² Мошин, Б., Ђирковић С., Синдик, Д. (2011). нав. дело, стр. 94.

⁶³ Благојевић, М. (2007). *Земљораднички закон – средњовековни рукопис*. Београд: САНУ, стр. 235.

⁶⁴ Јиречек, К. (1923). *Историја Срба, четврта свеска – Културна историја: II део*, Београд, стр. 72-73.

ратнички сталеж; убоги, напротив, плаћају у воловима, што су највредније животиње које би они као земљорадници имали.⁶⁵

Питање је, зашто је Душан одлучио да већ познати и редовно коришћени термин војник замени изразом властеличић који је, додуше, већ постојао, али није био у редовној употреби.⁶⁶ Међутим, Јиречек сматра да израз није у потпуности замењен, већ да се у члану 61. Законика, који говори о позивању на суд лица која су недавно дошла из војске.⁶⁷

Новаковић, пак, у својој расправи о пронијарима и баштиницима тумачи реч војник у њеном данашњем значењу, а сматра да формулација члана показује „и то како је војска била прибрана око властеле и како је дужност војевања била општа“.⁶⁸

Тарановски објашњава како дотични „било који војник“ из члана 61. „означава само учесника ратних похода, сваког, ко је био на војсци, дакле и сељака, којег је у своме одреду довео на војску властелин“, те да је ова реч „у истом широком и фактичком (а не сталешком) смислу“ употребљена и у члану 131. Законика.⁶⁹ Из саме формулације овог члана очигледно је да се ради о било којим учесницима војног похода, а не о властеличићима, јер би било крајње нелогично да је само њима од свих сталежа забрањено да се мешају у двобоје својих ратних другова. Може се, дакле, закључити, да Душанов законик реч војник користи у њеном смислу какав и данас познајемо, док се за ознаку најнижег слоја племства употребљава само израз властеличић. Иако је очигледно да се ради о повлашћеном слоју међу Власима, подједнако је очигледно и да нипошто нису у питању властеличићи.

Динић сматра да су у погледу положаја властеличића и у самом средњем веку постојале недоумице – тачније, да тај сталеж није био довољно јасно дефинисан, те да се није баш у сваком случају могло јасно знати ко се убраја у (малу) властелу, а ко у властеличиће.⁷⁰

2.2.2. Основна права код властеле

⁶⁵ Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 43-44.

⁶⁶ Динић, М. (2003). Хумско-требињска властела, *Из српске историје средњег века*, Београд, стр. 393.

⁶⁷ Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 51.

⁶⁸ Новаковић, С. (2002). *Народ и земља у старој српској држави*. Београд, стр. 179.

⁶⁹ Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 44-45.

⁷⁰ Динић, М. (2003). нав. дело, стр. 394.

Питањем неприкосновености властеоске баштине се баве чланови 39. и 40 Душановог законика. Према одредбама ових чланова може се доћи до закључка да се путем наведених одредби у Законику, имплицитно признаје општи принцип неприкосновености баштина које су на овај начин стечене. Будући да је свака баштина, када се њено порекло испрати, стечена владарским повељама, то заправо значи да чланови 39. и 40. прописују начело неприкосновености баштине уопште. Тиме Законик заправо за своје изворе узима како саме раније повеље, тако и обичаје који су постојали у вези са њиховим доношењем, вршећи интеграцију обичајног и (у појединачним актима садржаног) писаног права у нову, комплетнију и систематичнију целину.⁷¹

У повељама пре Душановог законика, потомци баштиника (његови синови, и њихови синови и унуци, тј. оставиочеве унуци и прауници) су једини наследници који се помињу. Душанов законик, са друге стране, у свом 41. члану регулише наслеђивање властеоске баштине на начин да су се под децом подразумевали потомци уопште, тј. да би унуци наследили ако су они надживели децу⁷², а да треће братучедо представља осми степен сродства; да ли је норма означавала да се иде до њега закључно или искључно, није познато.⁷³

Поставља се питање не само генерације, већ и пола наследника. Душанов законик неутрално говори о деци. Иако је Новаковић испрва сматрао да се и формулација Законика односи само на синове, будући да је властеоска баштина била везана за војну обавезу⁷⁴, он је накнадно изнео да за такву претпоставку има мало доказа.⁷⁵ Исто тако, Тарановски јасно казује да такви докази уопште не постоје. Ипак, он је допустио, из истог разлога војне обавезе, могућност да синови и ћерке нису били равноправни у наслеђивању, то јест да су мушка деца имала првенство.⁷⁶

2.3. Положај себара

2.2.3. Положај мерапаха

Једна од најбитнијих и најкарактеристичнијих особина положаја зависних људи (пре свега мерапаха) је управо њихова везаност за свог господара и његову земљу, што

⁷¹ Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 36.

⁷² Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 663.

⁷³ Исто, стр. 664-665.

⁷⁴ Новаковић, С. (2002). нав. дело, стр. 101.

⁷⁵ Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 172.

⁷⁶ Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 663.

Душанов законик у чл. 115. прописује. У вези са овим чланом постоји неколико мишљења. Новаковић сматра да израз „туђа земља“ који се помиње у оквиру члана означава туђе властелинство.⁷⁷ Соловјев износи супротно мишљење, подржавајући га текстом претходног члана 114, који говори о бежању од обавезе јемства, где се „туђа земља“ супротставља царевој земљи и означава иностранство.⁷⁸

У другом делу Законика ова материја добија своје проширење. Члан 140 категорички забрањује било коме, чак и самом цару или царици, да прими туђег човека. Прекршиоцу ове одредбе се прети истом казном која погађа невернике, што сведочи о значају забране.⁷⁹ Шаркић сматра да је узрок постојања овог члана то, што претходне забране нису биле довољно ефикасне и нису зауставиле бежање мерапаха од својих господара.⁸⁰

Посредан доказ постојања забране преузимања туђих зависних људи се види у повељи краља Милутина манастиру Грачаница из 1321. године, где се на неколико места помињу људи који су за манастир у парници добијени, од различите властеле.⁸¹

Тарановски запажа како се забрана примања туђих мерапаха први пут јавља у Законнику, док све раније одредбе налажу враћање примљених људи, али не и иницијално уздржавање од њиховог пријема. Он сматра да је то зато што државна власт дуго времена није желела или чак није била у стању да се меша у међусобно надметање феудалаца око вредног и релативно оскудног ресурса – радне снаге, и да је суптилним интервенцијама (не забрањујући дело, али дајући оштећеном право да тражи повраћај) фактички повлађивала крупној властели и црквама. По њему, држава је била приморана да интервенише експлицитном забраном „тек кад је мањак радних руку на имањима мале властеле постао јако осетљив, од чега је патила исправност властеоске службе“ и то је представљало „одлучни преокрет у државној политици и у законодавству“.⁸²

Треба напоменути да Законик не забрањује пријем одбеглих мерапаха само феудалцима. Већ члан 141. прописује упркос оштрини прописане казне, не кажњавање онога ко је себи противправно прибавио себарску радну снагу, већ спречавање њеног осипања од законитог господара.

⁷⁷ Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 88.

⁷⁸ Исто, стр. 89.

⁷⁹ Исто, стр. 108.

⁸⁰ Шаркић, С. (2010). Правни положај мерапаха у средњевековној Србији, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2010, стр. 27.

⁸¹ Новаковић, С. (1912). нав. дело, стр. 633.

⁸² Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 103.

У Душановој повељи из 1332. године, само хиландарским сељацима је дозвољено да пређу на поседе цркве Свете Петке. Будући да је она сама била директно подложена Хиландару, не може се рећи да би манастир тиме, укупно гледано, било шта изгубио: сељацима је само дозвољено да пређу са једне територије која му је припадала на другу. Осим тога, ни ово није било редовно дозвољено стање, али је одредба највероватније мотивисана потребом да се поседи нове цркве што је пре могуће населе радно способним становништвом, зарад чега је дозвољено да се део меропаха, уколико желе, пребаци тамо са других хиландарских поседа.⁸³

У оквиру члана 22. Законика, налаже се меропсима да се врате својим господарима, да би се нешто касније у тексту веома строгом санкцијом претило свима који су примили туђе меропхе. Оправдање овога наводи Соловјев, који каже да је овај члан донет на захтев властеле.⁸⁴ Држави је било стало да заштити властелу по сваку цену, што је нарочито било изражено у Душаново време, будући да се радило о периоду многобројних војних сукоба и великих освајања, тако да владар није смео дозволити себи да угрози ефикасност, а истовремено ни лојалност, основних носилаца снаге овог правца политике. Јер, властела је у војним походима можда примарни значај имала као непосредна војна снага, али била је и веома битан фактор и у раду сабора, на којима се одлучивало о питањима рата и мира и покретању војних похода.⁸⁵

Следећа битна особина положаја зависних људи су биле обавезе које су дуговали свом господару. Било да су се састојале у работама вршеним на имању господара или у (новчаним или натуралним) давањима, њихова количина је првобитно зависила од воље господара, односно од тога колико је он желео и сматрао нужним да оптерети своје меропхе. Ограничења ових оптерећења од стране врховне власти су постојала, али су била појединачна, односно прописивана у повељама за оне територије које се конкретном повељом додељују, или евентуално за све поседе титулара, па суварирала међусобно. Тек Душанов законик у свом члану 68. по први пут уводи униформно опште ограничење које важи на целој територији државе.⁸⁶

Главне обавезе су биле работе – редовне два дана недељно, ванредне онда када су потребне, али одређене на по један дан годишње, како не би могло бити експлоатације у том смислу, са могућом заменом оних обавеза које нису свуда

⁸³ Новаковић, С. (1912). нав. дело, стр. 404.

⁸⁴ Соловојев, А. В. (1980). нав. дело, стр. 190.

⁸⁵ Радојичић, Н. (1940). *Српски државни сабори у средњем веку*. Београд: САНУ, стр. 143-145.

⁸⁶ Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 55.

присутне, како не би, рецимо, дошло до тога да количина оптерећења мерапаха зависи од тога да ли њихов господар има виноград или не.⁸⁷ Једино давање је плаћање соћа, које је заправо дажбина која се дугује држави, односно цару, само наплаћивана посредно, преко феудалаца.

Михаљчић је изнео гледиште о постепеном усавршавању српског права у овој области. Он наводи да „У нашим правним споменицима овог доба присутна је стална тежња законодавца да се работе и намети зависног становништва постепено саобразе у тачно одређене обавезе. Током времена све мање је нејасно утврђених одредаба које би феудални господар могао произвољно да тумачи. Ако се развитком привреде и друштва обавезе зависног становништва повећавају, њихова правна сигурност – бар у замислима законодавца – све је већа“.⁸⁸

Међутим, поред екстензивних обавеза које су меропси имали према својим господарима, српско право је водило рачуна о томе да се угрожене категорије становништва не оптерете исувише. Овде су нарочито спадале жене удовице, које су оквиру Душановог законика називане „кудељицама“.

⁸⁷ Благојевић, М. (2004). *Земљорадња у средњовековној Србији*. Београд, стр. 106-115.

⁸⁸ Михаљчић, Р. (1990). *Стари српски закон*. Историјски часопис, стр. 60.

2.2.4. Положај отрока

Под отроцима се у средњовековној Србији најчешће подразумева најнижи, неслободан слој становништва – у положају најсличнијем некаквом еволуираном облику патријархалног ропства. Изворно значење термина отрок јесте „дете“, па су и његова остала значења, која представљају различите облике потчињених особа, заправо изведена из овог првобитног.⁸⁹

Бубало сматра да се термин отрока појављује у следећим значењима: слуге или помоћника уопште; слуге или потчињеног од посебног поверења; припадника посебне друштвене категорије становништва јако ограничених личних права, положаја налик на ропски; поданика (владара, властелина, или цркве односно манастира) уопште.⁹⁰

Законик не садржи ниједну групу норми о отроцима, али се из више њих, распоређених на различитим местима, може закључити какав су општи положај имали. Први члан који их експлицитно помиње је члан 44, који на најопштији начин регулише положај властеоских отрока.⁹¹ У оквиру ове одредбе, главна суштина је то да јевластела на својим отроцима имала наследиву, незастариву својину.

Даље, у члану 46, потврђује се право господара да своје отроке ослободе. Господар је могао ослободити свог отрока када год то пожели, а његова жена и син су имали подједнако право, које су вероватно стицали тек као наследници, после властелинове смрти.⁹² Ово ствара слику отрока као потпуне својине њихових господара. Ово се само потврђује у оквиру члана 72, по коме се једино (властеоски) отроци изузимају од права да на царском двору траже исправљање неправде која им је учињена.⁹³ Иако се отроци не помињу по имену, закључује се да је реч о њима, јер су били једини слој становништва који је могао бити продат.

У одредбама члана 103, огледа се и чињеница да ипак нису били потпуно обесправљени, и не само што су се могли судити пред својим господарима, већ им се

⁸⁹ Бубало, Б. (1997). Шта значи “отрок” у српским повељама. *Зборник Матице српске за историју*, 19–58, стр. 22-23.

⁹⁰ Исто, стр. 25-27.

⁹¹ Тарановски, Т. (1996). нав. дело, стр. 115.

⁹² Соловојев, А. В. (1980). нав. дело, стр. 212.

⁹³ Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 58.

признаје и право да им за царске дугове – најтежа кривична дела, суди професионални државни судија, а не њихов господар.⁹⁴

Из свега овога се да закључити да су по нормама Душановог законика отроци слој који суштински представља робове: господари на њима имају потпуну својину, могу се наслеђивати или продавати, а уколико је господар вољан, може им подарити слободу. Имају правну и пословну способност, али највероватније не и било какву имовину знатније вредности. Подложни су суду свог господара, па и државном суду у случају царских дугова, као и слободни зависни људи, али немају право одласка на царев двор да траже милост уколико им је учињена нека неправда. И поред свега тога не треба усвојити реч роб као синоним за отрока јер се тиме губе бројне горе поменуте специфичности положаја отрока у Србији.

2.4. Положај Влаха

Душанов законик назив Влаха не спомиње, већ само неутрално говори о људима који зимују са својим стадима, те је могуће да је термин Влах у Законику изашао из употребе за означавање пастира. Међутим, у члану 32 Законика, Власи се појављују као противљење земљорадницима, а заједно са њима у категорији зависних људи.

Законик садржи веома мало одреби у вези са Власима и њиховим положајем (осим нешто помена Влаха заједно са осталим себрима). Једине одредбе које се тичу управо Влаха и Арбанаса су оне којима се одређују специфична сточарска кривична дела потке и попаше.⁹⁵

То свакако не значи да су њихово присуство или значај у средњовековној Србији опали, те да регулатива није била потребна, већ најпре да су у овом погледу и даље важиле општеприхваћене норме обичајног права које су биле и даље погодне за употребу у Душановом царству, па он није осећао потребу да их на било који начин мења.

⁹⁴ Исто, стр. 79.

⁹⁵ Исто, стр. 62 и 65.

IV ПРОНИЈА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

1. Порекло установе проније

Из Византије систем проније је прешао у словенске земље Балканског полуострва, јер је овај систем одговарао условима и потребама феудалног поретка у тим земљама.

Први податак о пронији сачуван у српским документима пада у 1299/1300 г. и налази се у повељи краља Милутина манастиру св. Ђорђа Горга код Скопља. Желећи да обнови овај манастир, Милутин му дарује читав низ поседа и додељује широке привилегије. У анализираној исправи краљ Милутин доноси врло значајне одредбе о селу Речице, које је већ први ктитор самостана, византијски цар Роман, даровао скопском манастиру. Међутим, цар Роман није предао манастиру целокупну територију села Речице.⁹⁶

У овом селу налазила се парцела неког Драготе. Милутин поклања манастиру и ту парцелу. Анализом овог списка, закључује се да је, Драгота добио ту земљу у пронију још од византијске царске владе. Запосевши област Скопља, која се дотле налазила под византијском влашћу, Милутин је наишао овде на византијске проније, којима он, нови носилац врховне власти у тој области, располаже исто онако како су њима располагали и византијски цареви.⁹⁷

На освојеним бившим византијским територијама, нарочито на територији Македоније, српска влада наилази на поседе пронијара и, не мењајући постојећи поредак, прима и легализује затечени систем византијског - земљопоседа. Поред многих других византијских установа, овај систем се затим проширује и на српске области, одговарајући потребама феудалне српске државе.

Ипак, како је сматрао Новаковић, могуће да је систем проније продро у Српску државу много раније него што је то забележено у сачуваним документима.⁹⁸

⁹⁶ Маргетић, Л. (1989). Порекло и основне значајке српске проније. *Клуб Forum Romanum*, Београд: Правни факултет, стр. 420.

⁹⁷ Острогорски, Г. (1951). *Пронија: Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама*. Београд: Српска академија наука, стр. 128.

⁹⁸ Новаковић, С. (1823). *Стара српска војска: историјске скице из дела "Народ и земља у старој српској држави"*, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, стр. 74.

Помишљало се да је та врста поседа постојала и раније, али се за такав став не може пронаћи потврда у изворима. Колики је био њен значај за српску државу несумњиво сведочи и чињеница да о пронији говоре директно и два члана Душановог законика.⁹⁹ Укратко, треба констатовати да је, слично као и у Византији, пронија била врста условног земљопоседа које је владар додељивао одређеној особи, која је заузврат имала да врши војну службу. Јасно се по тој врсти условности разликовала од баштине, чак и када је допуштано њено наслеђивање.¹⁰⁰

На развитак проније у Византији у другој половини XIV века снажно је утицао притисак Османлија и њихова освајања. Услед тога, након битке на Марици 1371. деспот Манојло Палеолог је одлучио да половину светогорских и солунских метохија претвори у пронију како би се држава одбранила од Турака.¹⁰¹

Српске области су такође крајем XIV века биле угрожене од Османлија, што је свакако могло подстаћи ширење проније. Ипак, нема података о тако драстичним мерама као што су оне предузете у Византији. Из повеље коју је кнез Стефан Лазаревић, заједно са мајком Милицом и братом Вуком, издао Хиландару, негде између 1392. и 1396. дознајемо да је властелину Обраду Драгосаљићу због невере била одузета баштина, која је након тога неименованом властелину дата у пронију.¹⁰²

Када је реч о пронији у оквиру Државе српских деспота, што обухвата период од 1402. до 1459, располажемо изворима различите провенијенције. Поред повеља српских владара, изузетно значајне податке дају млетачки и дубровачки документи.

Самосталност српскога јавнога права у погледу појма и назива пронијар огледа се у околностима да службена византијска врела не познају назив пронијар као особе која је добила неку државну земљу на уживање. Напротив, српско је право назив пронијара не само увело у своју службену терминологију, него је његово значење проширило далеко од уског појма проније.

⁹⁹ Душанов законик, пр. Ђ. Бубало, Београд 2010, стр. 87–88.

¹⁰⁰ Острогорски, Г. (1951). нав. дело, стр. 135-136.

¹⁰¹ Исто, стр. 109-111.

¹⁰² Шуица, М. (2004). Властела кнеза Стефана Лазаревића, (1389–1402), *Годишњак за друштвену историју* 1(7–31), стр.112

2. Разлика између баштине и проније

Милутин схвата систем проније у суштини исто онако како су га схватили сами византијски владари. Српски краљ прави јасну разлику између баштине и проније. Он располаже Драготином земљом по свом нахођењу и предаје је цркви управо зато што та земља није била Драготина баштина, већ пронија. За разлику од баштине, пронија је условна државина и не представља пронијарову својину. Право својине и слободног располагања пронијом задржава државна власт. Исто тако, као што знамо, право својине на пронији припадало је држави и у Византији. Исто тако ни у Византији проније се нису мешале с баштинама, па је врховна власт слободно располагала пронијама и у извесним случајевима поклањала пронијарске поседе манастирима, чак и онда, кад је наслеђивање пронија постало уобичајена појава.¹⁰³

3. Специфичност проније и војни карактер

Што се тиче самог појма проније у српском праву, он је дефинисан у члану 59. Душановог законика као: власник смије продати баштину, док се пронију не смије отуђити ни продајом ни даровањем. Ипак, аутори нису сугласни да ли је пронија наследива или не. Ако занемаримо нека очито погрешна схватања (55), можемо овде истаћи мишљење Новаковића и Тарановскога да пронија није наследива, као и Острогорскога да јесте.

У српском праву пронијар је „моћник“, угледна личност која обавља неку функцију. Повеле српских владара, не само оне издате у XV веку већ и раније, уопште не говоре о томе на које су приходе могли рачунати сами пронијари. Потребно је, међутим, упозорити да се у српским актима не изражава колики је био приход од проније, што је била карактеристика византијских докумената.¹⁰⁴

Без обзира на недостатак прецизних података о приходима које су проније доносиле, може се начинити процена колики су они требали бити да би њихови држаоци могли обављати своју војну дужност. Изнета је процена да је у Византији било

¹⁰³ Маргетић, Ј. (1989). нав. дело, стр. 129.

¹⁰⁴ Bartusis M. (2012). *Land and Privilege in Byzantium: the Institution of Pronoia*. Cambridge, стр. 604.

исплативије држати пронију него издржавати се од војничке плате. Намера је била да се држаоцу проније обезбеди приход сличан оном који је имао приватни поседни.¹⁰⁵

Рачуна се да је током прве половине XV века плата најамника износила 1–5 дуката месечно, зависно од тога како су били опремљени и одакле су долазили. Пронијари су можда имали и веће потребе од најамника, будући да је вероватно већина њих имала породице. Узмемо ли да је просечна плата најамника у ово доба била 2–3 дуката месечно, може се претпоставити да је пронија годишње требало свом уживоацу да обезбеди 24 до 36 дуката прихода. У сваком случају, чини се да су једно велико или два мала села могли осигурати довољно новца пронијару да би извршавао своју војну обавезу.

При разматрању карактера проније у Држави српских деспота незаобилазно је питање њеног евентуалног наслеђивања. Наши малобројни извори о томе готово да не остављају сумњу. Повеља деспота Лазара из 1457. ризничару Радославу показује да је пронија могла бити дата у наслеђе не само директним мушким потомцима већ и по женској линији.¹⁰⁶

Тешко је рећи колико је често пронија давана у наслеђе. Извесна специфичност проније на подручју под влашћу Млечана огледа се у чињеници да се пронијарима називају старија жена, њена ћерка и синовац.¹⁰⁷

Стиче се утисак да је и овде наслеђивање било посебна привилегија, као што је био случај и у Византији. Тамо је чак обично наследнику препуштан само део прихода који је имао његов претходник.

Општи закључак је немогуће донети на основу само једног акта. Извесне паралеле у том погледу могуће је повући са зетским крајевима који су били под млетачком влашћу. Тамо се, најчешће после смрти пронијара, признавало право власништва његовим потомцима под извесним условима, мада је било примера да су доношене и другачије одлуке, на шта су Венецију приморавале извесне ванредне околности. Власништво је и на том подручју било условљено вршењем одређене службе.

¹⁰⁵ Bartusis M. (2012). нав. дело, стр. 497-503.

¹⁰⁶ Острогорски, Г. (1951). нав. дело, стр. 147.

¹⁰⁷ Исто, стр. 171-172.

Појединци из скадарске области су у својим молбама Млечанима за потврду пронија истицали да су их уживали још њихови прадедови и дедови. То би значило да су њихови преци уживали те проније још у доба српске власти, пре доласка Млечана. Ред наслеђивања је, дакле, текао, без обзира на промену врховне власти.

Недостатак извора онемогућава да се ближе размотри место пронијара у управном апарату. У науци је већ примећено да су између проније и тимара постојале одређене сличности. Није међутим утврђено да институција тимара води порекло од проније.¹⁰⁸

На основу једног османског акта изнесена теза да је српски властелин протовестијар Богдан поседовао пронију. Наиме, зна се да је он октобра 1439. добио од султана потврду о поседовању тимара који је уживао под деспотом Ђурђем. Ипак то није довољан доказ да је Богдан пре 1439. поседовао пронију, а не баштину. Увек се мора имати у виду да је у Османском царству тимар био основни тип поседа, док је централна власт ретко допуштала постојање наследних добара са већим својинским правима.¹ Изузетно је мала вероватноћа да би једном хришћанину била дата таква привилегија. Из тог разлога се не може прецизно оценити какву врсту поседа је под српском влашћу уживао Богдан.

Пронија је у српској Деспотовини задржала основне карактеристике које је имала и у ранијем периоду. Извори недвосмислено потврђују да се и даље разликовала од баштине, без обзира на то што се давала у наслеђе чак и по женској линији. Особеност овог периода у развоју ове институције представља чињеница да је пронија давана Дубровчанима који су боравили у српској држави. За све њих није извесно да су на име држања проније вршили војну службу, већ је вероватније да су је држали због цивилних дужности које су обављали у корист владара. Малобројни извори, чини се, указују на то да је дошло до значајног проширења система проније на тлу Деспотовине, услед све већих војних потреба узрокованих опасношћу од Османлија.

Професор Острогорски је навео доста примера, где су пронијари били странци, али у Византији, док у Србији такав случај не помиње. Исто тако, ни у Зети, у доба млетачке власти, проније се нису могле давати лицима која нису била пореклом из те области и нису била млетачки поданици. Истина, професор Михаило Динић је на једном месту изнео претпоставку, да је један Дубровчанин могао да има нека села у

¹⁰⁸ Bartusis M. (2012). нав. дело, стр. 588-589.

Србији као пронију. Сада, међутим, поседујемо јасан и недвосмислен доказ, да су и у Србији странци имали проније средином XV века.¹⁰⁹

Професор Острогорски подвлачи на више места, да је у Србији од првог помена до краја српске државе пронија задржала свој војнички и ратнички карактер. Пронијари су били људи врло различитог стања, али они по својој природи припадају војној класи. Међутим, професор Острогорски наглашава и то, да се од пронијара не тражи само да ратују, него и да раде. Према томе, војна служба остала је као основна дужност пронијара и у Србији, као и у Византији, али је као секундарна постојала и њихова цивилна дужност.¹¹⁰

¹⁰⁹ Крекић, Б. (1964). Прилог проучавању проније у средњовековној Србији, *Зборник радова Византолошког института*, VIII-2, стр. 232.

¹¹⁰ Исто.

4. Наследно право

Пре 12. века нема поузданих писаних података како су били регулисани наследноправни односи у Србији. Имајући у виду да се у домаћој литератури не помињу писани извори, изгледа да има елемената да се пренос заоставштине са умрлог на друга лица вршио по обичајним правилима, а ово посебно потврђује и чињеница да је реч о периоду који карактерише релативно низак ниво у развоју друштвено-економских односа, постојање својине племенско-породичног карактера.¹¹¹

Почев од 12. века па надаље, наследноправни односи били су регулисани Законоправилом Светог Саве (Светосавски Номоканон) из 1219. године.¹¹² Нажалост, овај правни извор ретко је спомињан у нашем праву. Саставио га је свети Сава, преваходно за потребе цркве, желећи да учврсти православље у средњовековној Србији. У друштвеном животу тадашње српске државе, изван цркве и њених канона суђење се обављало према „обичајима и здравој памети“.

Законоправило светог Саве је и данас званични правни кодекс Српске православне цркве, а послужио је као основа законодавном раду многих српских владара и то: чл. ХВИИ Жичке повеље из 1220. године; чланови 6, 8, 11, 109. и 196. Душановог законика; повеље кнеза Лазара из 1380. и 1382. године; први писани закон устаничке Србије из 1804. године; као и параграф 93. и 94. Српског грађанског законика из 1944. године.

До доношења Душановог законика од 1349. и 1354. године, наследно право на просторима средњовековне Србије било је регулисано скраћеном синтагмом Матије Властара. Ова позната компилација римско-византијског права била је касније примењивана упоредо са Душановим закоником на све оне односе који њиме нису обухваћени.¹¹³

Синтагма Матије Властара представља зборник црквеног и световног права које је Матија Властар, солунски монах, завршио 1335. године. Световни део Синтагме за основу је имао одредбе Прохирона, одређена решења из Василика и каснијих новела

¹¹¹ Стојановић, Н. (2002). Историјски осврт на регулисање наследно-правних односа. *Зборник радова. Грађанска кодификација*, ев. 1., Ниш, Правни факултет, Центар за публикацију, стр.

¹¹² Зорић, П. (2012). *Законоправило светог Саве и правни транспланти*. Београд: Правни факултет, стр. 14.

¹¹³ Урошевић, Л. (1939). *Правосуђе и писано право у средњовековној Србији у светлости данашњег писаног права*. Београд, стр. 137-138.

византисјких владара. У Синтагми је сва грађа распоређена у 24 састава (синтагме), према редоследу грчког алфавета. Средњовековна Србија је, за потребе световних судова, углавном преузела грађанске прописе, не прихватавши она решења (канонског карактера), која су била у супротности с интересима српске државе и цркве. Зато се и каже да је у употреби била скраћена Синтагма Матије Властара из 1348. или 1349. године.¹¹⁴

У наведеном периоду, карактеристични су прописи Законоправила светог Саве којима је регулисана немогућност наслеђивања – недостојност, лишење и искључење детета у односу на родитеља и родитеља у односу на дете. Тако је родитељ могао одузети наследство свом детету у случајевима када оно као потенцијални наследник подигне „руку на свог родитеља или му тешко и ружно злодело нанесе“. Оваква формулација слична је данашњој формулацији у важећем Закона о наслеђивању Републике Србије.

Након Законоправила Светог Саве, најважнији закон (устав) средњовековне Србије је Законик Стефана Душана (1349. и 1354). Донет је на сабору властеле и црквених великодостојника, одржаном на Вазнесење Господње, 21. маја 1349. године (по Јулијанском календару) у Скопљу, а допуњен је на сабору одржаном 31. августа 1354. године (такође по старом календару) у Серу. Закон је усвојен са циљем да се српска држава уреди прописима који би важили за цело царство и подједнако за све поданике.¹¹⁵

Наследно право је недовољно регулисано у Душановом законнику. Том важном облашћу права бави се само неколико параграфа. Имање властелина наслеђује после његове смрти потомство. Из Законика се не види да ли је наслеђивање некретнина било ограничено на мушко потомство.

У повељама се види да је наследност властелинских баштина стара институција. Наслеђивање меропашких баштина је вероватно утврђивано обичајним правом. У Душановом законнику је прописано да властелина наслеђују деца. Ако нема наследника у првом реду, прописано је наслеђивање у побочним линијама, до осмог степена сродства. Након смрти властелина, коњ и оружје припадају цар, док велика свита и бисерни појас иду кћери и сину.

¹¹⁴ Кркљуш, Ј. (2002). *Правна историја српског народа*. Београд: Прометеј, стр. 55.

¹¹⁵ Новаковић, С. (1898). нав. дело.

Меропашка баштина је наслеђивана у првој мушкој линији, њу су наслеђивали само мушкарци јер је битан услов био постојање работника. Ако иза умрлог меропха не постоји мушко дете, господар је одузимао његову баштину, уз изузетак делова који су остајали удовици, а то су били селиште, врт и најбоља њива.

Одредбе о наследном праву садржало је Законоправило, Скраћена синтагма и Душанов законик. У средњовековној Србији је постојало: а) законско наслеђивање; б) тестаментално наслеђивање. Законско наслеђивање је стицање права на наследни део на основу самог закона. У Душановом законнику је прописано да властелина наслеђују деца, ту су спадали синови, кћери и унуци.

Тестаментално наслеђивање је стицање права на наследни део на основу оставиочеве воље изражене у тестаменту. За тестамент су се користиле речи завештаније и завет. Законоправило је преузело прописе о тестаменту из византијског права. Није се правила разлика између мушке и женске деце. Не постоје сачувани тестаменти из средњовековне Србије.

У средњовековном српском праву имамо врло мало података о наслеђивању. Ниједан тестамент није сачуван, а о законском наслеђивању говоре само чланови 41. и 48. Душановог законика. Највероватније да се себарско (невластеоско) становништво, живећи у великим, колективним породицама (такозваним "задругама"), приликом наслеђивања држало правила обичајног права, док је владајући слој (властела) прихватио одредбе византијског права.

Византијско право третира законско наслеђивање према правилима римског права, коригованог у две Јустинијанове новеле: СХVIII од 543. године и СХХVII од 548. Те одредбе стигле су и у средњовековну Србију са преводом византијских правних збирки (Законоправило или Номоканон Светога Саве и Синтагма Матије Властара) и налазе се скупљене у саставу (поглављу) К - 12 Синтагме Матије Властара.

По својој садржини то су углавном прописи преузети из Прохирона, допуњени каснијим царским новелама. Циљ ових прописа био је да се ограничи право даљих сродника на наследство у корист цркве. Два члана Душановог законика који регулишу наследно право говоре само о наслеђивању у властеоском сталежу. Члан 41. предвиђа случај ако властелин умре без деце.

Баштину наслеђују побочни сродници до осмог степена сродства. Према члану 48, када умре властелин "коњ добри и оружје се враћају цару" а осталу имовину наслеђују деца, једнако мушка и женска. Враћање коња и оружја је стари обичај, који одражава вазалну зависност властеле према владару.

О наслеђивању у себарском сталежу имамо само неколико разасутих података у повељама. На основу тога тешко је рећи да ли су за себре постојала јединствена правила о наслеђивању (Душанов законик о томе ћути), или су се разликовала од властелинства до властелинства. Прописи о тестаменталном наслеђивању налазе се у саставу Д - 4 и К - 12 Синтагме Матије Властара и одражавају основне принципе грчко-римског (византијског) права: слобода тестирања ограничена је само такозваним нужним делом, што значи да законита деца морају да добију минимум трећину заоставштине, односно половину ако је деце више од четворо. Не прави се разлика између мушке и женске деце, како је већ у раду наведено, а оставилац може своје наследнике да искључи из наслеђа.

Форма тестаента је упрошћена, а за пуноважност тестаента довољно је од 3 до 5 сведока. Српски преводиоци за тестамент користе речи завештаније и завет, али пошто ти изрази значе и сваки завет уопште, српски редактори су често користили грчки термин диатакс (диѡтаџис).

Чињеница да из средњовековне српске прошлости није сачуван ниједан тестамент не значи да је тај правни институт Србима био непознат. У Душановом законнику и повељама срећемо формулацију "за душу отдати" и "за душу под црков записати", што одговара праву тестирања. Непосредни податак о слободи тестирања срећемо у повељи којом 1429. године деспот Ђурађ Бранковић потврђује баштину челнику Радичу и између осталог каже да Радич своју имовину може "записати у свој диатас".¹¹⁶

За пронију је током целог постојања карактеристична везаност обавезом војне службе. Исто тако, она је све време представљала условљено привремено држање са правом уживања, али без права располагања.

Нови моменат у установу проније унео је оснивач династије Палеолога, византијски владар Михаило VIII Палеолог (1261-82), после пада Латинског царства и обнављања византијске власти. Он је дао могућност наслеђивања проније, желећи да

¹¹⁶ Шаркић, С. (2020). Средњовековно српско право о наслеђивању. *Правни записи*, 11(1), 121-140.

себи осигура подршку утицајних елемената царства. У време грађанског рата између Јована V Палеолога (1341-91) и Јована VI Кантакузина (1347-54), пронија је све чешће постајала наследно добро. Претварањем проније у наследне поседе оба цара су привлачила себи присталице. Ипак, наследници пронијара и даље остају у обавези војне службе. Претварање пронија у наследна породична власништва било је у 14. веку врло честа и потпуно уобичајена појава. Само тиме се може објаснити да су право на поседе умрлог пронијара почели да истичу не само његови синови него понекад и удовице. С тим у вези јавља се и нови термин "побаштињавање". Ипак, за свако "побаштињавање" проније била је потребна посебна даровница која се добијала на основу претходне молбе заинтересованих. Никако се не може прихватити мишљење о потпуном изједначавању проније и баштине. Пронијар и после преласка проније у породично власништво није стекао право да свој посед продаје, даје у мираз, прилаже цркви или манастиру, ни да га остави ма коме сем својим наследницима способним да га замене у својству пронијара.

Пронијари су међутим исцрпљивали становништво, одузимајући му слободу и поново га везивали за земљу и стварајући свој паралелни управни апарат, осамостаљен од централне власти. Са пореским имунитетом пронијари су развијали и свој територијализовани судски имунитет, при чему су се поверена добра издвајала из државне надлежности, док се државним чиновницима забрањивао приступ на такве поседе. Централна власт није била у стању да спречи њихово осамостаљивање, већ је била принуђена да даје нове уступке, а једино ограничење је било ограничавање броја сељака везаних за пронију, што је допринело потпуном уништењу средњовековног византијског друштва.[2]

V СУДСКИ ПОСТУПАК

Судски поступак је почињао позивањем странака на суд. Велики властелин се позивао књигом судијином, а сви остали судијским печатом. Властела су могла бити позивана на суд само „пре ручка“. Војници, по повратку из рата, су имали право на тронедељни одмор. Суд није смео позивати удату жену, у време када јој муж није био код куће. У току суђења тужени није смео да компликује парницу, на тај начин што би оптуживао тужиоца за издају или неко друго дело које није било предмет спора. Накнадне изјаве странака нису узимане у обзир. Као доказна средства коришћена су следећа:

- 1) заклетве странака;
- 2) клеветници су особе које потврђују заклетве странке, другачије су се називали поротници;
- 3) Божји судови се јављају у виду мазије и жезла. Мазација се састојала у томе што се у котлоу вреле воде стављао усидјани комад гвожђа, кога је оптужени морао да извади, ако се не опече, сматрало се да није крив. Жезло се примењивало када се на неког сумњало да је неко гусар или тат, а није ухваћен на делу, па је био дужан да усидјано гвожђе пренесе од улазних врата цркве до свете трпезе.¹¹⁷

Што се тиче организације судова, у средњовековној Србији, није постојала јединствена организација судова, већ врло сложен систем, сачињен од неколико врста судова. То су били:

- 1) Властелински судови, они су судили меропсима, који су били настањени на властелинству, изузев за поједина дела која су била у надлежности владара;
- 2) Црквени судови који су судили свештенству, али и световним лицима у споровима из породичног и наследног права, као и за нека кривична дела, попут оних уперених против цркве и религије;
- 3) Градски судови су постојали само у Котору и Будви;
- 4) Судови за странце – Дубровчани и Саси, који су живели у Србији, имали су своје судове, пред које су износили међусобне спорове;

¹¹⁷ Мирковић, З. (2019). нав. дело, стр. 29.

- 5) Станак (*stanicum*) је био посебна врста мешовитог суда који је решавао спорове између Срба и Дубровчана;
- 6) Царски судови су државни судови који су утврђени Душановим закоником. Царски судови су судили властели, становницима владаревих домена и градова, као и свим себрима за дела изузета из надлежности властелинских судов. Та дела, називана царски дугови, били су невера, издаја, помагање туђем меропху да побегне, убиство, рањавање, крађа или самовласна заплена коња и спорови око земље.

Српско право је познавало тројну надлежност црквених судов: они су судили целокупном свештенству за све спорове и деликте, свим православним верницима за такозване 'духовне дугове' (под којима су се подразумевала кривична дела против цркве и вере, али и спорови из других области које су биле регулисане канонским правом) и зависним људима на својим поседима, у својству патримонијалног суда. За прва два случаја надлежности је јасно да су спадали претежно у домен канонског права, те да стога световни извори не садрже много норми којима се они регулишу.¹¹⁸

Законик у чл. 33. прописује то да свака црква, односно манастир, суди својим људима – представља већ одавно устаљени поредак канонског права, реципиран испрва у наведеним повељама, па затим и у Законику.¹¹⁹

У одредбама члана 178. Законика, регулише се питање непослушности у односу на судијске наредбе. Овде се дефинише санкција која је била предвиђена за органе власти, односно оне којима је позиција власти на одређеној територији поверена (властелу која држи државу), који не испуне своју обавезу да спроведу принудно извршење судијске пресуде. Санкција, међутим, упућује на већ познат и устаљен начин кажњавања било кога ко не би услишио царску заповест. Очигледно је да се та санкција могла применити не само на оне који се оглуше о експлицитно издату наредбу, већ и на она лица са функцијама власти.¹²⁰

Цркве и манастири су у средњовековној Србији, осим судског имунитета, имали и ту привилегију да глобе, наплаћене од њихових зависних људи за било која кажњива дела, па и независно од тога који је судски орган био надлежан и спровео поступак, припадају њима, а не држави. Ова повластица се појављује како у бројним повељама,

¹¹⁸ Милаш, Н. (1902). *Православно црквено право*. Задар: Истина - Епархија далматинска, стр. 486-504.

¹¹⁹ Соловојев, А. В. (1980). нав. дело, стр. 198-199.

¹²⁰ Новаковић, С. (1898). нав. дело, стр. 138-139.

тако и у Душановом законуку. Она представља компромис између црквеног и државног суђења. На тај начин се остварује како правни, а у извесној мери и политички, интерес државе да она суди у одређеним врстама случајева, тако и економски интерес цркве да прикупља глобе од својих зависних људи.

Помоћни орган у судству био је пристав. Према прописима, у првом делу Душановог законика, пристав је био самостални орган јавне вере. Он је позиван од странака или постављан од стране суда, да би потврдио све правне чињенице на које се странка позива и у његов исказ се није смело сумњати.

Међутим, прописи другог дела Законика, другачије одређују улогу и положај пристава. Он сада само извршава, односно уручује судијину, односно цареву књигу (исправу, пресуду) и то тачно онако како она гласи.

VI О ПИСАНИМ ДОКАЗИМА О БАШТИНИ И ПРОНИЈИ

Основе повлашћеног положаја властеле, односно порекло, земљишни посед, родбинске и клановске везе (с владаром и међусобне), право и обавеза вршења војничке и чиновничке службе, биле су уједно и њене највидљивије манифестације. Подједнако важан, неизоставан и у извесном смислу обједињујући чинилац, мада не толико очигледан, биле су писане исправе, којима се, у начелу, привилеговани статус властеле остваривао и доказивао. Другим речима и поједностављено, друштвени углед и утицај нису се могли замислити без писаног доказа.

СТИЦАЊЕ, ПОТВРЂИВАЊЕ ИЛИ ПРОШИРИВАЊЕ ВЛАСТЕОСКИХ БАШТИНА било је редовно праћено издавањем владарских повеља. Отуда се у оно време у правној и дипломатској терминологији усталио израз записати у баштну или записати баштину, а та неодвојивост баштине од писаног доказа о њеном поседовању можда се најбоље огледа у изразу баштина записна, употребљеном за поседе великаша Николе Стањевића у једној повељи цара Уроша.

Властеоске породице, поготову оне велике моћи или дугог трајања, гомилале су и с пажњом чувале писане доказе владареве наклоности, друштвеног угледа и материјалног престижа. Дубровачко посланство код војводе Сандаља Хранића 1404. године било је овлашћено да му, поред осталог, нагласи како сваки властелин поседује писане привилегије добијене од државног сабора, а да их он сам има „пуну кућу“! Управо је војвода Сандаљ две године доцније оставио у Дубровнику депозит у коме су се нашли „један ковчежић у којем рече, Сандаљ, да су повеље, записи и књиге, две кутије с повељама и књигама“.¹²¹

У временском раздобљу владавине деспота пронија се и даље разликовала од баштине, без обзира на то што се давала у наслеђе чак и по женској линији. За владара је несумњиво било повољније да властелина награди пронијом него баштином, поготову у време када је државна територија била знатно смањена.

У Повељи коју је између 1392. и 1396. кнез Стефан Лазаревић, заједно са мајком Милицом и братом Вуком, издао Хиландару, властелину Обради Драгосаљићу је због невере била одузета баштина, која је након тога неименованом властелину дата у

¹²¹ Бубало, Ђ. (2017). Свакодневна писменост у краљевству Српске земље и Поморске. *Летопис Матице српске*, јун 2017., стр 870.

пронију. Претпоставља се да је циљ ове мере Лазаревића био да ојачају војне потенцијале своје државе. Деспот Стефан Лазаревић је 1404/1405. издао повељу монахињи Јевпраксији, удовици деспота Угљеше, стоји да је Младен Псисин држао село Јабучје са засеоком као пронију.

Огромном пронијом располагао је велики логотет Стефан Ратковић. Према повељи из октобра 1458, коју је издао краљ Стефан Томаш може се закључити да је једно време располагао пронијом која се састојала од 21 или 26 села, због чега је спадао у ред највећих пронијара у Деспотовини.

Поред повеља српских владара, о пронијама говоре млетачки и дубровачки документи. У њима се помиње да су на тлу српске државе грађани комуне уживали проније. У Душановом законнику, пронија је регулисана члановима 59 и 68, што говори у прилог томе да Законик не садржи много података како о појму баштине, већ поменутом, тако и о пронији.

VII ПОСРЕДУЈУЋЕ ВЛАСТИ

Пошто је земаљски посед повлашћених сталежа уживао економски и судски имунитет, насељеници црквених и властеоских имања, изузимали су се испод директних односа према владоцу, јер се цео њихов јавноправни живот завршавао унутра, у повлашћеном имању, односно у властелинству, који је термин у науци утврдио Стојан Новаковић.

У погледу владе властелинстава су сачињавала засебне делове држава, попут жупа, којима су управљали кефалије са подручним особљем и држава, које су биле даване властели под управу. Земаљски господари, којим су властелинства припадала, сачињавали су засебну категорију посредујућих власти, које су стајале између владоца и народа.

Такође су и посредујуће власти биле потчињене владоцу, али њихова потчињеност није била административно-дисциплинска, него је потицала од њихове персоналне покорности и верности према владоцу. Изворни подаци о унутрашњем уређењу властелинства, постоје само везани за црквена властелинства.

Ослобођена од плаћања данака и тегљења терета у корист државе и у знатној мери од надлежности државног судства, властелинства су се одвајала од жупа, које су биле основне управне јединице у погледу државних, односно владаочевих, земаља.

Иако су у средњовековној Србији постојали удели, нису се они претворили у доминирајући систем, него су више сачињавали изузетке од државног јединства, које је на крају крајева превалирао. Због тога, удели нису проузроковали оно распадање државе, које је дошло одмах после Душана, под влашћу његовог сина. То распадање, заправо, није потекло из удеоних кнежевина, него из властеоских држава.

Иако су властела, који су држали земље, као и градове у држави, били *de iure* само подређени органи владоца, ипак, *de facto* су стекли толику надмоћност да ни Душан Силни, није успео да је савлада.¹²²

¹²² Тарановски, Т. (1931-1935). *Историја грађанског права*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, стр 273-274

VIII ЗАКЉУЧАК

Баштина средњовековне Србије је била једна од кључних ставки за развој земље у то доба. Наши преци су је створили, а ми поштујемо успомену и то наслеђе. Кроз овај рад је делимично обухваћена теорија везана за нашу баштину средњег века.

Пронија је у Држави српских деспота задржала основне карактеристике које је имала и у ранијем периоду. Пронија и даље разликовала од баштине, без обзира на то што се давала у наслеђе чак и по женској линији. За владара је несумњиво било повољније да властелина награди пронијом него баштином, поготово у време када је државна територија била знатно смањена.

Баш из разлога да ни садашњи, а ни будући нараштаји не забораве вредност и историју свог народа. Делимичан осврт на чланове Душановог законика нам је омогућио боље и јасније разумевање живота и функционисања људи из тог времена. Иако нема много писаних доказа, има их сасвим довољно да створимо појам свега онога што је наша држава била у средњем веку.

Пре 12. века нема поузданих писаних података како су били регулисани наследноправни односи у Србији. У правној теорији се сматра да се пренос заоставштине са умрлог на друга лица вршио по обичајним правилима, јер се у домаћој литератури не помињу писани извори. У нашем праву кроз Душанов законик (1349-1354) регулисано је наслеђивање баштине властелина, али не и наслеђивање баштине зависног становништва, што је пак значило да је наслеђивање зависног становништва зависило од воље властелина. О пронији говоре директно два члана Душановог законика. Према члану 59. било је забрањено да се она купи, прода или дарује цркви, а у 68. члану се налази одредба по којој су меропси дужни да два дана у недељи раде у корист пронијара. Уз то је прописивао да му по један дан у години косе сено и раде у винограду, а ако га пронијар нема да му ураде друге послове за тај један дан. Претпостављало се да су пронијари овде споменути као симбол за господара, али да се пропис односио на сву властелу.

Рад представља својеврсни значај како за истраживање и познавање правне историје повеља и Душановог законика, тако и за изучавање природе и развоја појединих овде анализираних установа, а нарочито за разумевање функционисања

српског правног система и Душанове законодавне политике. Правна историја средњовековне Србије показује, да је упркос бројним иновацијама, иста била чврсто заснована на темељима ранијег српског права, те да представља вешто и квалитетно сачињен спој прогресивних тенденција и стабилне традиције.

Као светионици, установе баштине и проније средњовековне Србије, настављају да постоје кроз дела разних аутора, кроз грађевине из старијих времена и кроз сећања, која се преносе с генерације на генерацију, с колена на колена, како би наш народ рекао. Иако је законодавство данашњице далеко другачије од оног из средњег века, у великој мери почива на њему. Даје нам упутства и смернице да временом будемо бољи као држава и као народ уопште. Да не понављамо исте грешке и да увек тежимо бољем сутра.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бубало, Ђ. (1997). Шта значи “отрок” у српским повељама. *Зборник Матице српске за историју*, 19–58.
2. Бубало, Ђ. (2017). Свакодневна писменост у краљевству Српске земље и Поморске. *Летопис Матице српске*, јун 2017.
3. Благојевић, М. (2004). *Земљорадња у средњовековној Србији*. Београд.
4. Благојевић, М. (2007). *Земљораднички закон – средњовековни рукопис*. Београд: САНУ.
5. Beatty, J. F., Samuelson, S. S., Abril, P. (2019). *Essentials of Business Law*. VI издање, Boston: Cengage.
6. Генкин, Д. М. (1961). *Право собственности в СССР*. Москва.
7. Грујић, Т. (2012). *Одабране процесне одредбе Душановог законика*. мастер рад. Београд: Правни факултет.
8. Даничић, Ђ. (1863). *Рјечник из књижевних старина српских, дио први: АК*, Београд.
9. Динић, М. (2003). Хумско-требињска властела, *Из српске историје средњег века*, Београд.
10. *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, Београд 2010.
11. Душанов законик члан 174; Београд: Сазвежђа. 2012.
12. *Закон о основама својинско-правних односа*, Службени лист СРЈ, бр. 29/1996.
13. Зорић, П. (2012). *Законоправило светог Саве и правни транспланти*. Београд: Правни факултет.
14. Јиречек, К. (1923). *Историја Срба, трећа свеска – Културна историја: I део*. Београд.
15. Јиречек, К. (1923). *Историја Срба, четврта свеска – Културна историја: II део*, Београд.
16. Крекић, Б. (1964). Прилог проучавању проније у средњовековној Србији, *Зборник радова Византолошког института*, VIII-2, 227-234.
17. Кркљуш, Јб. (2002). *Правна историја српског народа*. Београд: Прометеј.

18. Ковачевић Куштримовић, Р., Лазић, М. (2004). *Стварно право*. Ниш: Правни факултет.
19. Милаш, Н. (1902). *Православно црквено право*. Задар: Истина - Епархија далматинска.
20. Мауровић, М. (1926). *Приватно право Трипартита*.
21. Маргетић, Ј. (1989). Порекло и основне значајке српске проније. *Клуб Forum Romanum*, Београд: Правни факултет.
22. Михаљчић, Р. (1990). *Стари српски закон*. Историјски часопис.
23. Милошевић, М. (2008). *Римско право*, Треће издање, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник.
24. Мошин, Б., Ћирковић С., Синдик, Д. (2011). *Зборник средњовековних ћириличних повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*. Књига I, Београд: Историјски институт.
25. Megarry, R., Wade, W., Harpum, C., Bridge, S., Dixon, M. J. (2012). *The Law of Real Property*, 8th edition, London: Sweet & Maxwell
26. Мирковић, З. (2019). *Српска правна историја*. Београд: Универзитет у Београду, Правни факултет. Петковић. Д. И. (1939). *Грађански законик за Краљевину Србију, објашњен одлукама Касационог суда у Београду*, Београд.
27. Новаковић, С. (1823). *Стара српска војска: историјске скице из дела "Народ и земља у старој српској држави"*, Београд: Краљевско-српска државна штампарија.
28. Новаковић, С. (1898). *Законик Стефана Душана цара српског: 1349. и 1345*. Београд: Државна штампарија.
29. Новаковић, С. (1912). *Законски споменици српских држава средњег века*. Београд: Српска књижевна академија.
30. Новаковић, С. (2002). *Народ и земља у старој српској држави*. Београд.
31. Острогорски, Г. (1951). *Пронија: Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама*. Београд: Српска академија наука.
32. Попов, Д. (2005). Појам права својине. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2005, 129-144.
33. Parisi, F. The fall and rise of functional property. In: Donatella Porrini, Giovanni Battista Ramello, (eds.) (2007). *Property Rights Dynamics – A law and economics perspective*, Routledge, London – New York.
34. Радојичић, Н. (1940). *Српски државни сабори у средњем веку*. Београд: САНУ.

35. Robinson, J. W. (2013). *William of Ockham's Early Theory of Property Rights in Context*, Brill, Leiden – Boston.
36. Соловојев, А. В. (1980). *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд.
37. Станојевић, О. (1989). *Римско право*. Службени лист СФРЈ, Београд.
38. Стојановић, Д. (1991). *Стварно право*. Београд.
39. Станковић, О., Орлић, М. (1993). *Стварно право*. Београд.
40. Стојановић, Н. (2002). Историјски осврт на регулисање наследно-правних односа. *Зборник радова. Грађанска кодификација*, ев. 1., Ниш, Правни факултет, Центар за публикацију.
41. Тарановски, Т. (1931-1935). *Историја грађанског права*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
42. Тарановски, Т. (1966). *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд.
43. Тарановски, Т. (2002). *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд: Лирика.
44. Ћирковић, С., Михаљчић, Р. (1999). *Лексикон српског средњег века*. Београд.
45. Урошевић, Л. (1939). *Правосуђе и писано право у средњовековној Србији у светлости данашњег писаног права*. Београд.
46. Шуица, М. (2004). Властела кнеза Стефана Лазаревића, (1389–1402), *Годишњак за друштвену историју* 1, 7–31.
47. Шаркић, С. (1999). *Опита историја државе и права*. Београд: Драганић.
48. Шаркић, С. (2010). Правни положај властеле у средњовековној Србији. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2010, 7-27.
49. Шаркић, С. (2010). Правни положај мeroпаха у средњовековној Србији, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2010.
50. Шаркић, С. (2013). *Историја државе и права Србије*. Нови Сад: Правни факултет.
51. Шаркић, С. (2020). Средњовековно српско право о наслеђивању. *Правни записи*, 11(1), 121-140.
52. Ивановић, Милош (2016). Максимовић Љубомир, ур „Пронија у држави српских деспота” *Зборник радова*. Београд: Византолошки институт.

IX САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ

У српском средњовековном праву, баштина и пронија су заузимале значајно место. Ове две установе биле су од виталног значаја за развитак различитих друштвених сталежа и развој наследног права тог времена. Баштина је појам који се јавља у повељама из XIV и XV века, као и у Душановом законнику. Пре свега наведени појам је означавао право својине на земљи која се наслеђивала у средњовековној Србији. Уз развој ове установе, текао је и развој српске средњовековне државе.

Пронија је била други тип феудалног поседа, који је преузет из Византије и пренет на наше просторе, у то време. Први подаци о пронији сачувани су у документима са краја XIII века и она се, по Душановом законнику, у потпуности разликовала од појма баштине. Пронија је означавала право над неком земљом, што је обухватало само уживање и извесна права работе, која је државни поглавар могао захтевати од људи на земљи на којој су насељени.

У самом раду анализирани су установе баштине и проније у средњем веку и њихов развој од почетка Римског царства, па све до правних аспеката данашњице. Сазнавање историје, различитих догађаја и околности, може бити од значаја за садашњост и будућност, па тако и истраживање правних и државних института значајно је за савремени развој права. Као један од главних циљева, који је постигнут обрадом задате теме јесте и спознаја историјских околности и правних докумената, као и других историјских догађаја који су утицали на развој права својине, односно дефинисање права баштине и проније у српској средњовековној држави.

Кључне речи:

Баштина, пронија, српско средњовековно право, наследно право средњовековне Србије, статусно право.

X SUMMARY AND KEY WORDS

HERITAGE AND PRONIA IN SERBIAN MEDIEVAL LAW

In Serbian medieval law, inheritance and pronia occupied an important place. These two institutions were of vital importance for the development of different social classes and the development of inheritance law of that time. Heritage is a concept that appears in charters from the 14th and 15th centuries, as well as in Dušan's code. First of all, the mentioned term denoted the right of ownership on the land that was inherited in medieval Serbia. Along with the development of this institution, the development of the Serbian medieval state also took place.

Pronia was another type of feudal estate, which was taken over from Byzantium and adopted at our area at that time. The first data on pronia were preserved in documents from the end of the 13th century and, according to Dušan's code, it was completely different from the concept of heritage. Pronia meant the right over some land, which included only the enjoyment and certain labor rights, which the head of state could demand from the people of the land on which they were settled.

In the paper itself, the institutions of heritage and pronia in the Middle Ages and their development from the beginning of the Roman Empire to the legal aspects of today are analyzed. Learning about history, various events and circumstances can be important for the present and the future, so the research of legal and state institutes is important for the modern development of law. One of the main goals, achieved by processing the given topic, is the knowledge of historical circumstances and legal documents, as well as other historical events that influenced the development of property rights, i.e. defining the rights of inheritance and pronia in the Serbian medieval state.

Key words: Heritage, pronia, Serbian medieval law, inheritance law of medieval Serbia, status law.

БИОГРАФИЈА

Никола Димић, рођен је 26.08.1994. године, у Нишу. Завршио је Основну школу „Иван Горан Ковачић“, а потом и нишку гимназију „Бора Станковић“, математички смер, са одличним успехом.

Током студирања био је члан наставно-научног већа у другој и трећој години основних студија. Освојио је златну медаљу у стоном тенису на Правнијади 2015. године. Дипломирао је права 2021. године. Током 2021. године, радио је у канцеларији јавног извршитеља. Школске 2021/2022 године, уписује мастер студије на општем смеру (ужа правноисторијска научна област), на Правном факултету Универзитета у Нишу. Добро познавање енглеског језика, ниво Б2, као и познавање француског језика. Похађао је часове певања током студентских дана.